

ΒΑΣΩ ΣΕΙΡΗΝΙΔΟΥ

ΒΑΛΚΑΝΙΟΙ ΕΜΠΟΡΟΙ ΣΤΗΝ ΑΨΒΟΥΡΓΙΚΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ (18ος-ΜΕΣΑ 19ου ΑΙΩΝΑ)

ΕΘΝΟΤΙΚΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΑΜΗΧΑΝΙΕΣ

Οι σκέψεις που κατατίθενται σε αυτό το άρθρο είναι προϊόν μιας αμηχανίας. Εννοώ την αμηχανία στην οποία περιέχεται ένας ερευνητής που ασχολείται με τις εμπορικές μεταναστεύσεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία προς την Κεντρική Ευρώπη κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, όταν πρέπει να χρησιμοποιήσει ένα συλλογικό προσδιορισμό για τα υποκείμενα της έρευνας του· την αμηχανία, που προκύπτει από το γεγονός ότι για να περιγράψει το πεδίο αναφοράς του, χρησιμοποιεί όρους που από μόνοι τους αποτελούν ερμηνευτικά πλαίσια ή στην καλύτερη περίπτωση ζητούμενα προς διερεύνηση.

Προκειμένου να διευθετήσει το πρόβλημα, ο ερευνητής αναγκάζεται να ακροβατεί μεταξύ διαφόρων προσδιορισμών: *έλληνες έμποροι, ορθόδοξοι, βαλκάνιοι, οθωμανοί υπήκοοι, Μακεδόνες, Ηπειρώτες, Θεσσαλοί*· να βάζει τους προσδιορισμούς σε εισαγωγικά, να δικαιολογεί προλογικά την επιλογή του ενός έναντι του άλλου. Έχοντας υπόψη τη συμβολή του Traian Stoianovich, που ανέδειξε το πολυεθνικό περιεχόμενο της έννοιας «Έλληνας» στην περίπτωση των ορθόδοξων εμπόρων στα Βαλκάνια και στην Κεντρική Ευρώπη¹, στέκεται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε συγκρούσεις μεταξύ μελών των εθνοτικών ομάδων που υπάγονταν στο νοηματικό πεδίο της έννοιας αυτής. Με δεδομένη τη δυσκολία οριστικής απαγκίστρωσης από εθνικές κατηγορίες –και ακριβώς η αμηχανία, για την οποία έγινε λόγος παραπάνω, αποτελεί ένδειξη της δυσκολίας αυτής–, αναγνωρίζοντας τουλάχιστον τον ιστορικό χαρακτήρα τους, διερευνά, προσεκτικά, ίχνη ανάλογων διαδικασιών στο αντικείμενο που μελετά. Επιστρατεύει γνώσεις που αποκόμισε από μελέτες σχετικές με τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας και ελέγχει τα στοιχεία που θα μπορούσαν

¹ Traian Stoianovich, «The Conquering Balkan Orthodox Merchant», *The Journal of Economic History* 20 (1960), 243-313. Επανεκδόση στο: του ιδίου, *Between East and West*, τ. 2, Νέα Υόρκη 1992, 1-77. Η ελληνική μετάφραση «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος» στο: Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αι.)*, Αθήνα 1979, 287-345.

να προδηλώσουν κάτι αντίστοιχο στη δική του περίπτωση: θεραπεία της γλώσσας, ίδρυση σχολείων, εκτύπωση βιβλίων και εφημερίδων, υποστήριξη εθνικών κινημάτων, αντιλήψεις σχετικά με τον τόπο καταγωγής κ.λ.π.

Κι ενώ ο υποψιασμένος ερευνητής κάνει όλα αυτά, η αμηχανία του αντί να ελαττώνεται, αυξάνει. Τι θα μπορούσε, για παράδειγμα, να υποθέσει για την ταυτότητα του δασκάλου στην ανώτερη τάξη του ελληνικού σχολείου στο Novisad (Neusatz, Νεόφυτο) της Βοϊβοντίνιας, του «*κυρ Μπελιάνσκη*» που *εγνώριζε τέλεια την αρχαία ελληνική φιλολογία, μιλούσε τα Σερβικά κατά τον Βουλγαρικό τρόπο και με πολλές Τουρκικές λέξεις, είχε δε στο σπίτι του εικόνα βυζαντινού Αυτοκράτορα*²; Ή για την περίπτωση του Βλάχου Δημητρίου Τσετίρη, επιτρόπου κατά το έτος 1809 στην Ελληνική Σχολή της Κοινότητας του *Γραικο-Βλαχικού Γένους* της Βιέννης, ο οποίος ένα χρόνο νωρίτερα βρισκόταν μαζί με τον αδελφό του και άλλους Βλάχους της κοινότητας στη λίστα συνδρομητών του βιβλίου *Εξετάσεις περί των Ρωμαίων ή των ονομαζομένων Βλάχων* του εγκατεστημένου στην Πέστη φοιτητή ιατρικής, Γεωργίου Κωνσταντίνου Ρόζια, που κατηγορούσε τους απλούς Γραικούς ότι *τολμώσι να κάμωσι μίαν διαφοράν του εδικού μου γένους, και των εντεύθεν του Δουνάβεως*, υπενθύμιζε στους ομογενείς του Βλάχους (*Ρωμαίους*), ότι οι Ρουμάνοι στην Τρανσυλβανία και τη Βλαχία *αυτοί είναι αδελφοί εδικοί μας και τους υποδείκνυε τη χρήση και την καλλιέργεια της μητρικής τους ρομανικής διαλέκτου*³; Πως ακόμα να αξιολογήσει την πληροφορία του ανώνυμου επιστολογράφου του *Λόγιου Ερμή*, το 1816, ότι στη Βιέννη της ελληνόγλωσσης βιβλιοπαραγωγής, των ελληνικών εφημερίδων και περιοδικών, των λογίων και των συνδρομητών, οι μαθητές του ελληνικού σχολείου παρουσιάζουν *αδυναμίαν μεγάλην εις την ομιλουμένην Ελληνικήν γλώσσαν και ότι των κατοίκων της Βιέννης Γραικών τα παιδιά μανθάνουν όχι μόνον την*

² Γ. Χ. Μόδης, «Συμβολή και επίδρασις των Δυτικομακεδόνων εις την πνευματικήν-οικονομικήν ανάπτυξιν της Σερβίας κατά τον ιθ' αιώνα», *Αριστοτέλης* 5/41 (1963), 10. Πρόκειται για επιλεκτική περίληψη και σχολιασμό του έργου του D. Ρορονιέ, *O Cincarima*, Βελιγράδι 1937 (β' έκδοση, πληρέστερη της πρώτης του 1927, γ' έκδοση 1998). Ο Μόδης παραπέμπει σε πληροφορίες που δίνει ο Ρορονιέ και τις αξιοποιεί με τρόπο που επιτυγχάνει διπλό «εθνικό στόχο»: τονίζοντας την ελληνική ταυτότητα των Βλάχων (Τσιντσάρων) που εμπορεύονταν κατά τον 18ο και 19ο αι. στα εδάφη της Σερβίας, υπογραμμίζει το ελληνικό ιστορικό υπόστρωμα της σερβικής αστικής τάξης μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Χαράλαμπο Παπαστάθη για την ευγενική υπόδειξη και παραχώρηση του άρθρου καθώς και για τις πληροφορίες του σχετικά με τις εκδόσεις του έργου του Ρορονιέ.

³ Γεωργίου Κωνσταντίνου Ρόζια, *Εξετάσεις περί των Ρωμαίων ή των ονομαζομένων Βλάχων όσοι κατοικούσιν αντιπέραν του Δουνάβεως* [...], Πέστη 1808, 33, 99, 143 κ.εξ. Λίστα συνδρομητών, 150-159.

*παλαιάν Ελληνικήν, αλλά και την μητρικήν των νυν ομιλουμένην Ελληνικήν, δια την αξιοκατάκριτον αμέλειαν και αδιαφορίαν των γονέων, εις το σχολείον, ή εις την πατρικήν των οικίαν και πάλιν από διδάσκαλον, και όχι από τους γονείς εκτός πολλά ολίγων*⁴;

Παραδείγματα σαν τα παραπάνω απαντούν συχνά στις πηγές και υπονομεύουν πιθανές βεβαιότητές μας για την εθνοτική ταυτότητα των φορέων του εμπορίου μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Αψβουργικής Μοναρχίας. Αν κάτι διαφαίνεται, αυτό δεν είναι ο κλειστός και συμπαγής χαρακτήρας αλλά η ευελιξία και προσαρμοστικότητα των εθνοτικών ταυτοτήτων και των παραμέτρων που τις συγκροτούν· η χρηστικότητα τους ως μέσων προσαρμογής σε υλικές συνθήκες, η επιστροφή, τροποποίηση ή αντικατάστασή τους ως οχημάτων κοινωνικής ανέλιξης. Μια τέτοια διαπίστωση καθιστά την εκ των προτέρων χρήση στοιχείων, όπως η εθνοτική καταγωγή, το ονοματεπώνυμο ή η γλώσσα –για να αναφέρουμε μερικά από αυτά που απαντούν πιο συχνά– ως τεκμηρίων ταυτότητας, αποκομμένων από το κοινωνικό τους περιβάλλον, προβληματική. Πολύ περισσότερο που στην περίπτωση μας έχουμε να κάνουμε με φαινόμενα μετανάστευσης και έντονης γεωγραφικής κινητικότητας, με ανθρώπους που μετακινούνται ανάμεσα σε κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα διαφορετικά μεταξύ τους: από τους τόπους καταγωγής τους, τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, και τα κέντρα του διαμετακομιστικού εμπορίου στη Βόρεια Βαλκανική, στις αγορές της Τρανσυλβανίας και της Ουγγαρίας, στη Βουδαπέστη, στη Βιέννη ή στην Τεργέστη. Αυτές τις «δοκιμασίες» των ταυτοτήτων των μεταναστών στους τόπους εγκατάστασής τους στην Αψβουργική Μοναρχία και ιδιαίτερα στη Βιέννη⁵, θα επιχειρήσω να δείξω στη συνέχεια.

Φορείς της εμπορικής επικοινωνίας μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Αψβουργικής Μοναρχίας, που εγκαινιάστηκε με τις συνθήκες του Κάρολιτς (1699) και του Πασάροβιτς (1718), εντάθηκε κατά το τελευταίο τέταρτο του 18ου και τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, για να περιοριστεί σταδιακά τις επόμενες και να ατονήσει στα μέσα του ίδιου αιώνα, υπήρξαν μεταξύ των εθνοτικών ομάδων των Βαλκανίων, κατά κύριο λόγο, οι Έλληνες, οι Βλάχοι της Μακεδονίας και της Ηπείρου και οι Σέρβοι. Έλληνες, βλάχοι και σέρβοι έμποροι, κάποιοι από τους οποίους είχαν πιθανώς συναντηθεί μεταξύ τους στα παζάρια των Βαλκα-

⁴ *Ερμής ο Λόγιος*, τ. 6, τχ. 20 (1816), 359.

⁵ Η μετανάστευση και εγκατάσταση Ελλήνων στη Βιέννη υπήρξε και το αντικείμενο της διδακτορικής μου διατριβής, *Έλληνες στη Βιέννη, 1780-1850*, Πανεπιστήμιο Αθηνών 2002.

νίων ή ακόμα και συνεργαστεί επαγγελματικά, συσπειρώνονταν ήδη από την εποχή των πρώτων τους μετακινήσεων προς την Κεντρική Ευρώπη σε οργανωτικά σχήματα (αδελφότητες, κοινότητες, κομπανίες), με κέντρο συνήθως έναν ορθόδοξο ναό. Στο βαθμό που δεν ήταν υπαγορευμένη από τις αρχές⁶, η δημιουργία τέτοιων πολυεθνικών συσσωματώσεων εκπορευόταν από την ανάγκη αποτελεσματικότερης διαπραγμάτευσης με την κεντρική εξουσία ζητημάτων που σχετιζόνταν με την οικονομική δραστηριότητα και την εγκατάσταση στα αψβουργικά εδάφη και ήταν κοινά για τα μέλη των τριών ομάδων. Επρόκειτο για ζητήματα που προέκυπταν πρώτον από το γεγονός ότι Έλληνες, Βλάχοι και Σέρβοι αποτελούσαν ορθόδοξη μειονότητα σε μια αυτοκρατορία, της οποίας οι αρχές και η πλειοψηφία του πληθυσμού –τουλάχιστον στην Αυστρία και ως ένα βαθμό στην Ουγγαρία– ήταν καθολικές, δεύτερον από το γεγονός ότι ήταν οθωμανοί υπήκοοι, υπάγονταν δηλαδή σε διαφορετική πολιτική αρχή από αυτή της κοινωνίας υποδοχής, ετύγχαναν συνεπώς διαφορετικής νομικής μεταχείρισης σε σχέση με τους υπηκόους της μοναρχίας, και τρίτον από το γεγονός ότι συνιστούσαν μια ιδιαίτερη επαγγελματική ομάδα με εξειδίκευση στο εμπόριο μεταξύ Κεντρικής Ευρώπης και Ανατολής, τα οικονομικά συμφέροντα και η δραστηριότητα της οποίας έρχονταν συχνά σε σύγκρουση με τα αντίστοιχα των ντόπιων εμπόρων και των αρχών. Στη βάση αυτού του τριπλού ετεροπροσδιορισμού από την κοινωνία υποδοχής, σε συνδυασμό με την ανάγκη διευθέτησης πρακτικών ζητημάτων και φυσικά στο βαθμό που το επέτρεπαν ή το επέβαλαν οι αρχές, οι μετανάστες από τα Βαλκάνια δημιουργούσαν υποτυπώδεις μορφές κοινοτικής οργάνωσης στους τόπους εγκατάστασής τους.

Κριτήρια, με διαφορετική κατά τόπους ιεράρχηση, συμμετοχής σε συλλογικά σώματα κατά την αρχή της εγκατάστασης στα αψβουργικά εδάφη και σε κάθε περίπτωση πόλοι, γύρω από τους οποίους συσπειρώνονταν κοινά ενδιαφέροντα των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής, όπως η θρησκευτική ταυτότητα, η υπηκοότητα και η επαγγελματική ιδιότητα δεν λειτουργήσαν αποκλειστικά και πάντα ως στοιχεία συνοχής. Αντίθετα, είτε με την πάροδο του χρόνου και ανάλογα με την ένταση της σχέσης τους

⁶ Για παράδειγμα, η πρωτοβουλία ίδρυσης εμπορικών κομπανιών στην Τρανσυλβανία το 1636 ξεκίνησε από τον ίδιο τον ηγεμόνα Γεώργιο Ράκοτσι Α΄, ο οποίος, αντιλαμβανόμενος την ανάγκη ύπαρξης ενός οργάνου, υπεύθυνου για τη δράση των ξένων εμπόρων και την κάλυψη των οικονομικών τους υποχρεώσεων απέναντι στο ηγεμονικό ταμείο, παραχώρησε μαζί με διάφορες δασμολογικές ατέλειες και το προνόμιο σύστασης εμπορικών κομπανιών. Βλ. Δέσποινα-Ειρήνη Τσούγκα-Παλασιάθη, *Η ελληνική κομπανία του Σιμπίου Τρανσυλβανίας 1636-1848. Οργάνωση και Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1994, 40-41.

με τις κατηγορίες, γύρω από τις οποίες οργάνωναν τη ζωή τους οι άνθρωποι στην κοινωνία υποδοχής αποδυναμώθηκαν είτε αποτέλεσαν πεδία εσωτερικών συγκρούσεων, μέσα από τις οποίες προβάλλονταν νέα κριτήρια συνοχής.

Ας παρακολουθήσουμε τις διαδικασίες αυτές, ξεκινώντας από την οθωμανική υπηκοότητα, η οποία έπαψε να αποτελεί διακριτικό γνώρισμα για το σύνολο των μεταναστών· ως εκ τούτου ζητήματα που προέκυπταν από τη διάκριση αυτή δεν αφορούσαν πλέον όλους. Η εξέλιξη εδώ δρομολογήθηκε «από τα έξω», δηλαδή από την πολιτική εξουσία. Το μονίμως αρνητικό για την Αψβουργική Μοναρχία εμπορικό ισοζύγιο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία –«αγκάθι» για μια οικονομία οργανωμένη κατά μερκαντιλιστικά πρότυπα– και οι φωνές διαμαρτυρίας των ντόπιων εμπόρων για παραγκωνισμό τους από τους οθωμανούς υπηκόους οδήγησαν τις αρχές, από την έβδομη δεκαετία του 18ου αιώνα, στη λήψη μέτρων που στόχευαν στο να περάσει το ανατολικό εμπόριο στα χέρια των υπηκόων της μοναρχίας. Με δεδομένη την επίγνωση της αδυναμίας των ντόπιων εμπόρων να ανταγωνιστούν τους οθωμανούς στο εμπόριο της Ανατολής, για την επίτευξη του στόχου επιλέχθηκε ο δρόμος της πολιτογράφησης των δεύτερων ως αψβούργων υπηκόων. Με τα διατάγματα των ετών 1774 και 1777 υποχρεώνονταν οι οθωμανοί εμπορευόμενοι, που επιθυμούσαν να εγκατασταθούν στην Ουγγαρία και την Τρανσυλβανία αντίστοιχα, να μεταφέρουν την οικογένεια και όλη την περιουσία τους στη μοναρχία και να καταθέσουν όρκο πίστης προκειμένου να λάβουν την αψβουργική υπηκοότητα⁷. Στην Αυστρία οι προσπάθειες των αρχών και των ντόπιων εμπόρων για περιορισμό της δράσης των οθωμανών υπηκόων δεν έβρισκαν την υποστήριξη των «βιομηχάνων» (*Fabrikanten*), που ενδιαφέρονταν για φθηνές και τακτικές προμήθειες βαμβακιού, αλλά και κάποιων μεγαλεμπόρων και χρηματιστών, που μέσω των *Τούρκων* στη Βιέννη έκαναν συμφέρουσες δουλειές με το Λεβάντε⁸. Εκεί, αντί της αναγκαστικής πολιτογράφησης

⁷ Γερμανικό κείμενο του διατάγματος του 1777 για τους εμπορευόμενους στην Ουγγαρία στο, *Sammlung aller K. K. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung Kaisers Josephs des II theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind* [...], Βιέννη 1787, τ. 7, 138-143. Βλ. και Ödön Füves, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1965, 17. Λατινικό κείμενο και ελληνική μετάφραση του διατάγματος (προνομίου) του 1771 προς τις κομπανίες της Τρανσυλβανίας στο Τσούγκα-Παπαστάθη, *Σιμπιού*, 394-405.

⁸ Τα οφέλη που είχαν οι βιομήχανοι και οι μεγαλέμποροι-μεγαλοχρηματιστές της Βιέννης από τη δράση των οθωμανών υπηκόων αναγνώριζαν και οι οικονομικοί σύμβουλοι της αυλής. Βλ. Hofkammerarchiv, Litorale Kommerz F. 132, rote Nr. 683, φ. 132ν (19 Δεκεμβρίου 1800). Για το σκεπτικισμό που επικρατούσε στο οικονομικό επιτελείο των Αψβούργων σχετικά με τον περιορισμό της δράσης των οθωμανών υπηκόων, βλ. Helene Landau, «Die

επιλέχθηκε ο δρόμος της εξομοίωσης του καθεστώτος μεταξύ οθωμανών και αψβούργων υπηκόων στο ζήτημα της προνομιακής δασμολόγησης προϊόντων που εισάγονταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με μια σειρά περιοριστικών μέτρων αστυνομικού χαρακτήρα⁹. Η εξέλιξη αυτή προσανατόλισε πολλούς οθωμανούς υπηκόους στην απόκτηση αψβουργικής υπηκοότητας. Η μεταφορά της οικογένειας και της παρουσίας του ενδιαφερομένου στην Αυστρία αποτελούσαν, όπως και στην περίπτωση της Ουγγαρίας και της Τρανσυλβανίας, προϋποθέσεις πολιτογράφησης¹⁰.

Η παρουσία φορέων διαφορετικών υπηκοοτήτων μεταξύ των μεταναστών –ιδιαίτερα στο δυτικό τμήμα της μοναρχίας– δεν συνιστούσε απλά μια διάκριση νομικής φύσης. Οι όροι πολιτογράφησης επηρέασαν τη δημογραφική σύνθεση των ορθόδοξων εμπορικών εγκαταστάσεων. Στη Βιέννη, για παράδειγμα, είναι δυνατό να διακρίνουμε τις διαφορές στη δημογραφική εικόνα που παρουσίαζαν οι οθωμανοί υπήκοοι από την αντίστοιχη όσων πολιτογραφήθηκαν αυστριακοί: συντριπτική υπεροχή των άγαμων ανδρών στην πρώτη περίπτωση, αυξημένη παρουσία γυναικείου και παιδικού πληθυσμού καθώς και έγγαμων και χήρων ανδρών στη δεύτερη¹¹. Η μεταφορά της οικογένειας και της παρουσίας στην Αυστρία συνεπαγόταν από την άλλη και τον αναπροσδιορισμό των ψυχολογικών, οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων των μεταναστών τόσο με τον τόπο καταγωγής όσο και υποδοχής. Η πρόθεση ή μη μόνιμης εγκατάστασης –η επιλογή υπηκοότητας αποτελεί αναμφίβολα ένα δείκτη της μιας ή της άλλης– αντιστοιχούσε και σε διαφορετικές κοινωνικές προτεραιότητες για τους αψβούργους και τους οθωμανούς υπηκόους.

Οι παρεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας στο ζήτημα της υπηκοότητας άφησαν ακόμα τα ίχνη τους και στο δεύτερο στοιχείο, γύρω από το οποίο

Entwicklung des Warenhandels in Österreich» (ανάτυπο από το *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung* 15), Βιέννη/Λειψία 1906, 38.

⁹ Η διαδικασία εξομοίωσης του καθεστώτος των οθωμανών και αψβούργων υπηκόων αναφορικά με το εμπόριο στην Ανατολή ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1750 και κορυφώθηκε κατά τη δεκαετία του 1770. Για τα διάφορα στάδια αυτής της διαδικασίας, βλ. Όλγα Κατσαορδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, Αθήνα 1986, τ. Α' 375-380.

¹⁰ Το 1784 θεσπίστηκε ο επιπλέον όρος της δεκαετούς παραμονής στην Αυστρία, ο οποίος σταδιακά έχασε την ισχύ του και προϋπόθεση για την απόκτηση αψβουργικής υπηκοότητας, εκτός από τη μεταφορά της οικογένειας και της παρουσίας, έγινε η απόδειξη κατοχής κεφαλαίου 10.000 φλορινίων απ' όσους σκόπευαν να ζήσουν στη Βιέννη ή ήταν άγαμοι και 5.000 φλορινίων απ' όσους σκόπευαν να ζήσουν στην επαρχία ή ήταν έγγαμοι. Κατσαορδή-Hering, *Τεργέστη*, 384-388.

¹¹ Peter Schmidtbauer, «Zur Familienstruktur der Griechen in Wien», *Wiener Geschichtsblätter* 35 (1980), 151-152. Σειρήνιδου, *Βιέννη*, 91-94.

συσπειρώνονταν κοινά ενδιαφέροντα των μεταναστών: αυτό της οικονομικής τους εξειδίκευσης, του ρόλου τους ως ενδιάμεσων της εμπορικής επικοινωνίας μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών. Επρόκειτο για έναν ρόλο, που εν πολλοίς προέκυπτε από το γεγονός ότι αυτοί, ως οθωμανοί υπήκοοι, επωφελούνταν των ρυθμίσεων της συνθήκης του Πασάροβιτς και εισήγαγαν με προνομαϊκό δασμό προϊόντα της Ανατολής στην Αψβουργική Μοναρχία. Με την παραχώρηση της αψβουργικής υπηκοότητας εξαιρούνταν της προνομαϊκής μεταχείρισης του Πασάροβιτς, αποκτούσαν όμως όλα τα δικαιώματα των ντόπιων εμπόρων (συμμετοχή στο εσωτερικό εμπόριο, εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο με κάθε είδους προϊόντα, συμμετοχή σε εμπορικά επιμελητήρια κ.λπ.). Στην πράξη, ωστόσο, οι ελευθερίες που τους επιφυλάσσονταν ήταν περιορισμένες. Σύμφωνα με διάταγμα που εκδόθηκε το 1770, στους οθωμανούς που πολιτογραφήθηκαν αψβούργοι υπήκοοι, δεν παραχωρούνταν εκτενέστερες ή διαφορετικές εμπορικές εξουσιοδοτήσεις από αυτές που προβλέπονταν για τους οθωμανούς υπηκόους και είχαν προσδιοριστεί από τις συνθήκες, δηλαδή χονδρικό εμπόριο με προϊόντα της Ανατολής¹². Στην πραγματικότητα, ο αριθμός αδειών εμπορίας με ανατολικά προϊόντα που εκχωρήθηκε στους νέους αψβούργους υπηκόους ήταν πολύ περιορισμένος, με αποτέλεσμα αυτοί να κάνουν διαβήματα στις αρχές για την απόκτησή τους. Σε διάβημα που έκαναν, το 1802, δώδεκα πολιτογραφημένοι αψβούργοι υπήκοοι άφηναν να εννοηθεί ότι είχαν παραγκωνιστεί από τους οθωμανούς και προειδοποιούσαν τις αρχές για τον κίνδυνο να περάσει το ανατολικό εμπόριο αποκλειστικά στα χέρια των τελευταίων¹³. Χρησιμοποιώντας έναν λόγο που διέκρινε τους οθωμανούς και αψβούργους υπηκόους σε «ξένους» και «οικείους» αντίστοιχα, οι δώδεκα έμποροι επιχειρούσαν να πείσουν τις αρχές για τα πλεονεκτήματα που θα απέφερε στην εγχώρια οικονομία η δική τους συμμετοχή, ως «οικείων», στο εμπόριο αυτό. Η χρήση ενός τέτοιου λόγου πιθανόν να συνιστούσε έναν τακτικό ελιγμό με στόχο την επίτευξη του προσδοκώμενου στόχου. Η ίδια η απόκτηση

¹² Johann-Ludwig Ehrenreich Graf von Barth-Barthenheim, *Allgemeine Österreichische Gewerbs- und Handelsgesetzkunde mit vorzüglicher Rücksicht auf das Ehrherzogtum Österreich unter der Enns*, τ. 2, Βιέννη 1819, 39.

¹³ Πληροφορίες για το διάβημα αυτό λαμβάνουμε έμμεσα από διοικητικές εκθέσεις που συντάχθηκαν αργότερα και περιέχουν αποσπάσματα του πρωτότυπου. Hofkammerarchiv, Niederösterreich Kommerz F. 53, rote Nr. 115, φ. 477r-480v, 596r-611v, 614r-628v. Οι υπογράφωντες (ως εκπρόσωποι 12 εμπορικών επιχειρήσεων) το διάβημα ήταν οι: Νικόλαος Δημητρίου, Αναστάσιος Γύρας, Αδελφοί Τσέτιση, Νικόλαος Δημοδόρας, Ναούμ και Λάζος, Μιχαήλ Κωνσταντίνου Κούρτης, Μιχαήλ Δήμος και ανιψιός, Νικόλαος Τύγκας, Εμμανουήλ Σαργκάνης, Αλέξανδρος Ράλλης, Δημήτριος Χάμισας, Γεώργιος Στέριος.

αφβουργικής υπηκοότητας, εξάλλου, αποτελούσε τακτικό ελιγμό και, παράτηρητή απαγόρευση συνεταιρισμού οθωμανών και αφβούργων υπηκόων, δεν έλειπαν περιπτώσεις, όπως αυτή της οικογένειας Σίνα, τα μέλη της οποίας είχαν διαφορετικές υπηκοότητες προκειμένου να εκμεταλλεύονται τα προνόμια που απέρθεαν από τη καθεμία¹⁴. Στο διάβημά τους, ωστόσο, οι δώδεκα έμποροι προχώρησαν πιο πέρα από τα να ταυτίζουν την οικονομική τους δραστηριότητα με την οικονομική ευημερία της μοναρχίας: *Η αταξία που επικρατεί στις επιχειρήσεις, οι χρεοκοπίες που σημειώνονται μεταξύ των εδώ ερχόμενων ξένων ελλήνων εμπόρων και η έλλειψη εμπιστοσύνης που δημιουργείται από το γεγονός ότι κάθε ξένος Έλληνας, ακόμα και κάθε υπάλληλος, μπορεί να ανοίγει εμπορικούς οίκους, μας φέρνει στη δυσάρεστη θέση να μην μπορούμε πλέον να συνεχίσουμε τις άλλοτε ανθηρές εμπορικές φίρμες μας*¹⁵. Το παραπάνω απόσπασμα υποδηλώνει μια ομαδοποίηση συμφερόντων και έναν ανταγωνισμό μεταξύ των μόνιμα και περιστασιακά εγκατεστημένων μεταναστών, ενώ υπαινίσσεται και τον ανταγωνισμό μεταξύ της πρώτης γενιάς εμπόρων, που είχε ήδη καθιερωθεί στη Βιέννη, και της νεότερης, που δοκίμαζε εκείνη τη στιγμή την τύχη της στις επιχειρήσεις. Αυτές οι αντιθέσεις και διεκδικήσεις στο οικονομικό επίπεδο εκφράζονται με την προβολή, τουλάχιστον απέναντι στην πολιτική εξουσία, μιας νέας ταυτότητας. Η υπηκοότητα δεν είναι απλά μια ιδιότητα νομικής φύσης, αλλά χρησιμοποιείται από τους ίδιους τους κατόχους της ως κριτήριο διάκρισης μεταξύ «οικείου» και «ξένου».

Στη Βιέννη, τέλος, η υπηκοότητα λειτούργησε και ως στοιχείο κοινοτικής διάσπασης: το 1786 οι αφβούργοι υπήκοοι αποσχίστηκαν από την αρχική ορθόδοξη αδελφότητα του Αγίου Γεωργίου και το 1787 δημιούργησαν δική τους εκκλησία και κοινότητα. Πριν ή παράλληλα με αυτό, πάντως, τόσο στη Βιέννη όσο και στους κόλπους άλλων ορθόδοξων κοινοτήτων της Αφβουργικής Μοναρχίας είχαν εκδηλωθεί συγκρούσεις που υπονόμισαν το συνεκτικό ρόλο της θρησκευτικής ταυτότητας και οδήγησαν στην ανάδειξη της εθνοτικής ταυτότητας ως νέου στοιχείου κοινοτικής συσπειρώσης. Στις εξελίξεις αυτές αξίζει να σταθούμε, καθώς μάλιστα φωτίζουν και κάποιες πτυχές της κοινοτικής διάσπασης των ορθόδοξων οθωμανών και αφβούργων υπηκόων στη Βιέννη.

Επίκεντρα των συγκρούσεων που ξέσπασαν στα πλαίσια των ορθόδοξων πολυεθνοτικών κοινοτήτων της μοναρχίας μεταξύ των Ελλήνων και

¹⁴ Γεώργιος Λάιος, *Σίμων Σίνας*, Αθήνα 1972, 28.

¹⁵ Hofkammerarchiv, *ό.π.*, φ. 479^Γ.

των Βλάχων από τη μια και των Σέρβων από την άλλη, αποτέλεσαν η γλώσσα της λειτουργίας και της εκπαίδευσης καθώς και ζητήματα εκκλησιαστικής οργάνωσης και κυριότητας των ναών. Σημαντικό μερίδιο ευθύνης έφερε στην περίπτωση αυτή και η πολιτική των Αψβούργων απέναντι στους Ορθοδόξους της μοναρχίας. Το 1690, μετά την αποτυχία των Αυστριακών στον πόλεμο του Ιερού Συνασπισμού εναντίον των Τούρκων, 40.000 Σέρβοι με επικεφαλής τον πατριάρχη Ιπεκίου Αρσένιο Γ' μετανάστευσαν από τα νότια της Σερβίας σε εδάφη της Αψβουργικής Μοναρχίας¹⁶. Τα προνόμια του 1690, 1691 και 1695 που παραχώρησε ο αυτοκράτορας Λεοπόλδος Α' στον Αρσένιο, εξασφάλιζαν φορολογικές ελαφρύνσεις, θρησκευτική ελευθερία και αυτονομία εκκλησιαστικής διοίκησης στους νεοεγκατεστηθέντες. Τα προνόμια του Λεοπόλδου κατέστησαν τη σερβική Εκκλησία οργανωτικό και διοικητικό φορέα όλων των σερβικών εγκαταστάσεων στην μοναρχία και αντιπρόσωπό τους στην *Illyrische*¹⁷ *Hofdeputation*, τη συμβουλευτική επιτροπή του αυτοκράτορα για θέματα ορθόδοξων Σέρβων. Με την υποστήριξη των αψβουργικών αρχών, που επιζητούσαν τη δημιουργία ενός ισχυρού ορθόδοξου πόλου στη μοναρχία ως αντίβαρου στους αντίστοιχους εντός Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η ορθόδοξη μητρόπολη της σλαβονικής πόλης Κάρλοβιτς αναδείχθηκε σε πρώτη στην ιεραρχία ορθόδοξη Εκκλησία, στη δικαιοδοσία της οποίας υπήχθησαν οι ορθόδοξοι ναοί της μοναρχίας, ακόμα κι αν το ποιμνίο τους δεν αποτελούνταν κατά πλειοψηφία ή καθόλου από Σέρβους¹⁸. Επιπλέον, προβλήματα ερμηνείας δημιουργούσε και ο όρος *griechisch nicht Unirte, nicht unirte Griechen/μη ηνωμένοι Ρωμαίοι* που χρησιμοποιείτο σε κείμενα προνομίων που παραχωρούσαν οι αρχές σε

¹⁶ Για τις μεταναστεύσεις Σέρβων στα εδάφη της Αψβουργικής Μοναρχίας, βλ. Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Ντύσελντορφ 1976, 44 κ.εξ. Olga Katsiardi-Hering, «Das Habsburgerreich: Anlaufpunkt für Griechen und andere Balkanvölker im 17-19 Jahrhundert», *Österreichische Osthefte* 38 (1996), 175-176.

¹⁷ Ο όρος *illyrisch*, σύμφωνα με το περιεχόμενο που του έδωσαν οι γερμανόφωνοι Ουμανιστές, σήμαινε νοτιοσλαβικός. Στη γλώσσα της αψβουργικής γραφειοκρατίας ο όρος *Illyrische Nation* χρησιμοποιείτο για τους Σέρβους και τους Κροάτες. Στην καθομιλούμενη γερμανική του 18ου και του 19ου οι Σέρβοι ονομάζονταν *Raizen*, λέξη που θεωρείτο από τους ίδιους υποτιμητική και για το λόγο αυτό οι μητροπολίτες τους έκαναν διαβήματα στις αρχές εναντίον της χρήσης της. Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα αρχίζει να κερδίζει έδαφος η λέξη *Serwier*. Turczynski, *Konfession und Nation*, 273-274.

¹⁸ Για τη μητρόπολη του Κάρλοβιτς, βλ. Ιωάννης Χ. Ταρνανίδης, *Τα προβλήματα της Μητροπόλεως Καρλοβιτικών κατά τον ΙΗ' αιώνα και ο Jovan Rajić (1726-1801)*, Θεσσαλονίκη 1972. Willibald Plöchl, «Die orthodoxe Kirche in der habsburgischen Donaumonarchie (1526-1918)», *Balkan Studies* 13 (1972), 17-30.

ορθόδοξους εμπόρους, ανεξαρτήτως εθνοτικής ένταξης, προκειμένου να ανεγείρουν ναό¹⁹.

Οι διαμάχες κατέληξαν είτε στη δημιουργία ξεχωριστών κοινοτήτων είτε στο συμβιβασμό είτε στον αποκλεισμό της μιας ομάδας από την εκκλησιαστική διοίκηση. Στην Τεργέστη και την Πέστη, το 1782 και το 1788 αντίστοιχα, ακολουθήθηκε ο πρώτος δρόμος²⁰, στο Σεμλίνο, το 1794, ο δεύτερος, με δικαίωμα ωστόσο των Ελλήνων και των Βλάχων να ιδρύσουν ξεχωριστό σχολείο από το κοινό ορθόδοξο²¹, ενώ στη Βιέννη είχε, ήδη το 1776, επιτευχθεί ο αποκλεισμός των Σέρβων και της γλώσσας τους από τη διοίκηση του ναού και τη λειτουργία αντίστοιχα²². Την έκβαση όρισαν σε κάθε περίπτωση η αριθμητική αναλογία και η οικονομική δύναμη των αντίπαλων ομάδων. Τις οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους των συγκρούσεων δεν παραλείπουν, εξάλλου, να υπογραμμίσουν οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές τους. Είναι, για παράδειγμα, χαρακτηριστικό ότι το 1780, σε διάβημά τους προς τη Μαρία Θηρεσία, οι Έλληνες της Τεργέστης καταδείκνυαν το άδικο της απαίτησης των «Ιλλυριών» για ισότιμη συμμετοχή τους στη διοίκηση της κοινής ορθόδοξης αδελφότητας και διορισμό σέρβου ιερέα στην εκκλησία του Αγίου Σπυριδώνος, με το επιχείρημα ότι το σύνολο των εμπορευμάτων που διακινούσαν οι ίδιοι ήταν τετραπλάσιο σε αξία από αυτό των Σέρβων²³. Με τη σειρά τους, οι τελευταίοι προέβαλαν

¹⁹ Η χρήση του όρου *griechisch nicht Unirte*, παρά τις διαμαρτυρίες του μητροπολίτη του Κάρολοβιτς, επιβλήθηκε από τις αψβουργικές αρχές αντί του *orthodox*, που ετυμολογικά παρέπεμπε στην ορθότητα του δόγματος και συνεπώς δεν μπορούσε να χαρακτηρίζει παρά την Καθολική Εκκλησία. Το 1850 το *nicht Unirte* αντικαταστάθηκε από το *orientalisch* (ανατολικός). Willibald Plöchl, *Die Wiener orthodoxen Griechen. Eine Studie zur Rechts- und Kulturgeschichte der Kirchengemeinden zum hl. Georg und zur hl. Dreifaltigkeit und zur Errichtung der Metropolis von Austria*, Βιέννη 1983, 63. Katsiardi-Hering, «Habsburgerreich», 178. Βλ. και λήμμα *griechisch-orthodox* στο παράρτημα του Turczynski, *Konfession und Nation*, 273.

²⁰ Κατσαορδή-Hering, *Τεργέστη*, 103 κ.εξ. Για την Πέστη, βλ. Σπ. Λάμπρος, «Έρουναι εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις Ρώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης και Βιέννης», *Νέος Ελληνομνήμων* 17 (1923), 375-376.

²¹ Ι. Παπαδριανός /Vasilij Kolaković, «Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου. Πέντε ανέκδοτα έγγραφα του έτους 1793», *Μακεδονικά* 11 (1971), 29-37. Επίσης, Ι.Α. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος-19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1988, 116-119 και 128-133.

²² Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Ο εν Βιέννη ναός του Αγίου Γεωργίου και η κοινότης των Ελλήνων Οθωμανών υπηκόων*, επιμ./εισαγ. Χ. Χοτζάκογλου, Αθήνα 1997 (α' έκδοση, Αλεξάνδρεια 1912). Σύντομη επισκόπηση των συγκρούσεων μεταξύ Ελλήνων και Σέρβων στις ορθόδοξες κοινότητες της Αψβουργικής Μοναρχίας στο: Katsiardi-Hering, «Habsburgerreich», 177-183.

²³ Κατσαορδή-Hering, *Τεργέστη*, 110.

τα αιτήματά τους, επιχειρηματολογώντας υπέρ της οικονομικής υπεροχής τους έναντι των Ελλήνων²⁴. Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για δύο ομάδες με συνείδηση της σημαντικής οικονομικής τους επιρροής η κάθε μια –ακόμα και αν οι Σέρβοι ήταν αριθμητικά λιγότεροι–, που ανταγωνίζονταν στο εμπόριο της Τεργέστης²⁵. Η ικανοποίηση των σερβικών απαιτήσεων από πλευράς των αυστριακών αρχών –πέρα των όποιων θρησκευτικοπολιτικών προθέσεων– είναι ένδειξη της οικονομικής ισχύος των Σέρβων στην Τεργέστη. Το ίδιο, άλλωστε, ισχύει και για τους Έλληνες, που το 1782 έλαβαν την άδεια να ιδρύσουν δικό τους ναό.

Διαφορετικά από την περίπτωση της Τεργέστης, στις ορθόδοξες κοινότητες της Ουγγαρίας και του Σεμλίνου οι εθνοτικές συγκρούσεις δεν εκτυλίχθησαν μεταξύ μεριδών της οικονομικής ελίτ αλλά είχαν ευρύτερο κοινωνικό υπόβαθρο. Η εγκατάσταση σέρβων φυγάδων και εμπόρων στην ουγγρική ύπαιθρο είχε προηγηθεί αυτής των ελλήνων και των βλάχων εμπόρων. Οι τελευταίοι άρχισαν να καταφθάνουν μαζικά μετά τη συνθήκη του Πασάροβιτς και ιδιαίτερα κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Στις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν, εντάχθηκαν μέσα στις σερβικές ορθόδοξες εκκλησίες. Αν και αρχικά αποτελούσαν τη μειοψηφία, είχαν ηγετικό οικονομικό και κοινωνικό ρόλο και μεγαλύτερες διασυνδέσεις με τις αρχές. Την ηγετική τους θέση επιχείρησαν –και κατόρθωσαν– να επιβάλουν και στα εκκλησιαστικά πράγματα (διορισμός ελληνόγλωσσου ιερέα, έλεγχος της εκκλησιαστικής διοίκησης), γεγονός που προκαλούσε τις αντιδράσεις των Σέρβων. Ενδεικτικό της κοινωνικής διάστασης των διενέξεων είναι το περιεχόμενο της διαμαρτυρίας που υπέβαλαν οι Σέρβοι του Eger στο δημαρχείο της πόλης το 1794: Απέδιδαν τον υποσκελισμό του σερβικού στοιχείου –παρότι αυτό είχε μακροχρόνια παρουσία στην περιοχή– στο γεγονός ότι οι Έλληνες ήταν εύποροι, με εξέχοντα ρόλο στο εμπόριο των Βαλκανίων και της Κεντρικής Ευρώπης, και υποστήριζαν ότι η ελληνική εθνότητα επιθυμεί να μας έχει όλους σαν μεροκαματιάρηδες²⁶. Στον αντίποδα της οικονομικής ευμάρειας των Ελλήνων βρισκόταν η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης των σερβικών νοικοκυριών²⁷. Η διαμάχη στο Eger έληξε το 1804 με

²⁴ Ο.π., 111-112.

²⁵ Ο.π., 103.

²⁶ Arpad Somogyi, *Kunstdenkmäler der griechischen Diasporen in Ungarn*, Θεσσαλονίκη 1970, 42.

²⁷ Ο.π.

συμβιβασμό, οι όροι του οποίου στην ουσία υπαγορεύτηκαν στους Σέρβους από την ελληνική πλευρά²⁸.

Διαμάχες παρόμοιου τύπου εκτυλίχθηκαν και στο Σεμλίνο (Zemum, Zimony, Semlin), πόλη με πλειοψηφία σερβικού πληθυσμού, που περιήλθε στην κυριαρχία των Αψβούργων με τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718). Η θέση του Σεμλίνου ως ενδιάμεσου σταθμού στο διαμετακομιστικό εμπόριο μεταξύ Βαλκανίων και Κεντρικής Ευρώπης κατέστησε αυτό μεταναστευτικό προορισμό βλάχων και ελλήνων εμπόρων, που πρωτοστατούσαν στα χερσαία εμπορικά δίκτυα²⁹. Εύπορες βλαχικές οικογένειες κατέφθασαν εκεί, ιδίως, μετά την πρώτη καταστροφή της Μοσχόπολης το 1769³⁰. Όπως και στην περίπτωση των εγκαταστάσεων στην Ουγγαρία, οι νεοφερμένοι εντάχθηκαν στην κοινή ορθόδοξη αδελφότητα της πόλης, που διατηρούσε και σχολείο. Το 1793 οι αριθμητικά λιγότεροι Βλάχοι, που αποτελούσαν, ωστόσο, την εμπορική ελίτ της πόλης³¹, διεκδίκησαν ισότιμη με τους Σέρβους μεταχείριση στα εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά ζητήματα, γεγονός που ισοδυναμούσε με το διορισμό ελληνόφωνου ιερέα, το δικαίωμα ελέγχου των λογιστικών βιβλίων της εκκλησίας και την εισαγωγή της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στο ορθόδοξο σχολείο μέσω του διορισμού ελληνόφωνου δασκάλου³². Η διαμάχη έληξε ένα χρόνο αργότερα με συμβιβασμό, που στην ουσία ικανοποιούσε την ελληνική και βλαχική πλευρά: η ελληνική γλώσσα εισήχθη στη λειτουργία και, κυρίως, δόθηκε η άδεια ίδρυσης ξεχωριστού ελληνικού σχολείου³³. Η προβολή της γλώσσας στη συγκεκριμένη διαμάχη υπήρξε ένα μέσο που επιστρατεύτηκε προκειμένου να επιτευχθούν στόχοι, που σχετίζονταν με ζητήματα κοινωνικής ιεραρχίας στα πλαίσια της ορθόδοξης κοινότητας. Έξω από αυτό το

²⁸ Σύμφωνα με τους όρους του συμβιβασμού η λειτουργία θα γινόταν κάθε Κυριακή εναλλάξ σε ελληνική και σερβική γλώσσα. Στις μεγάλες γιορτές (Χριστούγεννα, Πάσχα, Πεντηκοστή), ωστόσο, η λειτουργία της πρώτης εορτάσιμης μέρας θα γινόταν στα ελληνικά και της δεύτερης στα σερβικά. Επίσης ο ιερέας έπρεπε να γνωρίζει ελληνικά και ο διάκος σερβικά. Somogyi, *ό.π.*, 45.

²⁹ Stoianovich, «Balkan Orthodox Merchant», 55-56 (έκδοση 1992).

³⁰ Παπαδριανός, *Σεμλίνο*, 52-54.

³¹ Στον προεξέχοντα οικονομικό ρόλο των Βλάχων (Τσιντσάρων) του Σεμλίνου έχει διεξοδικά αναφερθεί ο D. Πορονίε στο βιβλίο του *O Cincarima*. Ενδεικτική είναι επίσης και η πληροφορία που δημοσιεύει ο Παπαδριανός, *Σεμλίνο*, 129: *Έτσι, π.χ. βλέπουμε το 1794 τους Έλληνες παροίκους της πόλης να καταβάλλουν στο δημόσιο ταμείο ως προαιρετική εισφορά για πολεμικούς σκοπούς 2.000 φιορίνια, ενώ οι ομόδοξοί τους Σέρβοι, αν και ήταν αριθμητικά περισσότεροι, έδωσαν το ίδιο έτος μόνο 85.*

³² Τα διαβήματα Ελλήνων και Βλάχων στις αρχές στο, Παπαδριανός/Kolaković, «Συμβολή», όπως υποσ. 21 και Παπαδριανός, *Σεμλίνο*, όπως υποσ. 21.

³³ Παπαδριανός, *Σεμλίνο*, 117-118 και 129.

πλαίσιο σχέσεων, οι διαφορετικές γλώσσες δεν φαίνεται να συνιστούν παράγοντες εντάσεων. Ας σημειωθεί μόνο ότι στο ελληνικό σχολείο του Σεμιλίνου (Ελληνομουσείο) υποχρεωτικό μάθημα ήταν η αποστήθιση λέξεων από τα ελληνικά στα παλαιοσλαβικά³⁴, ενώ ο διδάσκαλος Γεώργιος Ζαχαριάδης (δίδαξε στο σχολείο κατά τα έτη 1799-1806 και 1810-1820) υπήρξε συντάκτης ενός *Ρωμαϊκοσλαβονικού Λεξικού* (1803) που εκδόθηκε με δαπάνη της ελληνικής σχολικής αδελφότητας³⁵, μιας σλαβικής γραμματικής (*Slavenska Gramatika*, 1824)³⁶ και μεταφραστής έργων αρχαίων ελλήνων συγγραφέων στη σλαβονοσερβική γλώσσα³⁷.

Οι συγκρούσεις μεταξύ Ελλήνων και Σέρβων στη Βιέννη, το χρονικό των οποίων από την ελληνική σκοπιά κατέγραψε ο Ευστρατιάδης³⁸, ξεκίνησαν σχεδόν ταυτόχρονα με την ίδρυση του ναού του Αγίου Γεωργίου, μεταξύ 1718 και 1723 από την ομώνυμη αδελφότητα των οθωμανικής υπηκοότητας, ορθόδοξων εμπόρων της πόλης. Επίκεντρο της διαμάχης ήταν το δικαίωμα του μητροπολίτη του Κάρλοβιτς να διορίζει τους ιερείς και να παρεμβαίνει στην εκκλησιαστική διοίκηση παραμερίζοντας την αδελφότητα. Η γλώσσα της λειτουργίας, αν και εμπλεκόταν στην αντιπαράθεση, συνδεόταν περισσότερο με το ζήτημα των αρμοδιοτήτων του μητροπολίτη στο διορισμό ιερέων. Οι διαθέσιμες πηγές αφήνουν να εννοηθεί ότι η διαμάχη ήταν πρωτίστως μια διαμάχη μεταξύ Ελλήνων και σερβικών εκκλησιαστικών αρχών παρά μεταξύ ποιμνίου. Το γεγονός, εξάλλου, ότι η παρουσία των Σέρβων στη Βιέννη ήταν αριθμητικά περιορισμένη, υπονόμει τις διεκδικητικές τους δυνατότητες. Η τέλεση της λειτουργίας στην ελληνική γλώσσα δεν αμφισβητήθηκε σε καμία περίπτωση. Οι ενστάσεις των Ελλήνων στο διορισμό σέρβου ιερέα υποκινούνταν από το φόβο ότι μέσω αυτού ο μητροπολίτης του Κάρλοβιτς θα διατηρούσε το διοικητικό και οικονομικό έλεγχο επί του ναού και όχι από το φόβο παραμερισμού τους από το υπολειπόμενο αριθμητικά σερβικό ποίμνιο.

Η διαμάχη έληξε το 1776 με το διάταγμα της Μ. Θηρεσίας που ανανεώθηκε το 1782 από τον Ιωσήφ Β΄ κι εκδόθηκε ένα χρόνο αργότερα στα γερμανικά, ελληνικά και σλαβονικά³⁹. Δικαίωμα επίσκεψης του ναού

³⁴ Ο.π., 138.

³⁵ Ο.π., 186-187.

³⁶ Ο.π., 195.

³⁷ Ο.π., 188-191.

³⁸ Ευστρατιάδης, *Αγιος Γεώργιος*, 8-35.

³⁹ *Die von seiner Majestät dem römischen Kaiser Joseph dem II in der Kaiserl. Residenzstadt Wien handelnden, der ottomanischen Pforte unterthänigen nicht unirten Griechen, in Betreff ihres Gottesdienstes in der Kapelle des heil. Georgius im Steyerhof allergnädigst erteilte Freyheit*, Βιέννη 1783.

είχαν όλοι οι Ορθόδοξοι, η κατοχή και διοίκησή του όμως βρισκόταν στα χέρια της αδελφότητας, των μη ουνίτων πραγματευτών των υποκειμένων εις την Οθωμανικήν εξουσίαν, και διατριβόντων εδώ της μη ουνίτης Ανατολικής εκκλησίας Ρωμαίων (*Griechen der nicht unirten orientalischen Kirche*)⁴⁰. Στο ναό είχε δικαίωμα να λειτουργεί ένας μόνο ιερέας και, αν οι ανάγκες το απαιτούσαν, μπορούσε να προσληφθεί ένας ή περισσότεροι υποεφημέριοι (*Καπελλάνος*), με την προϋπόθεση ότι *καθώς, όμως, ο Εφημέριος, έτσι και οι Καπελλάνοι αυτοί να είναι το Γένος και την Θρησκείαν Ρωμαίοι (sowohl in Ansehung der Nation, als auch der Religion Griechen), και του μοναδικού τάγματος, και εκλεγμένοι, και φερόμενοι, με τα περισσότερα βότα, ειτ' ούν συγκαταθέσεις, των εδώ πραγματευομένων της Οθωμανικής Πόρτας υπηκόων, μη ουνίτων Ρωμαίων (Griechen der nicht unirten orientalischen Kirche), από όποιον Μοναστήρι της Ρούμελης ήθελαν θελήση. Οι Σέρβοι (Ιλλυρικόν Γένος/Illyrische Nation) μπορούσαν να προσλάβουν με δικά τους έξοδα έναν ιερέα για τις ανάγκες της εξομολόγησης και μόνο*⁴¹. Ο μητροπολίτης του Κάρλοβιτς αναγνωριζόταν ως ανώτατη εκκλησιαστική αρχή και το όνομά του όφειλε να μνημονεύεται στις λειτουργίες. Εκτός, όμως, από την επικύρωση του διορισμού των ιερέων που είχαν εκλεγεί από την αδελφότητα, δεν του επιτρεπόταν καμία ανάμειξη στη διοίκηση του ναού⁴².

Οι περιπτώσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω είναι ενδεικτικές του τρόπου με τον οποίον αντιθέσεις στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο εκδηλώνονται ως αντιθέσεις εθνοτικές· του τρόπου με τον οποίο στοιχεία που παραπέμπουν σε εθνοτικές ταυτότητες, εν προκειμένω η γλώσσα, επιστρατεύονται σε ανταγωνισμούς που έχουν να κάνουν με τον προσδιορισμό θέσεων στην οικονομική και κοινωνική ιεραρχία. Η ανάδειξη της γλώσσας σε μέσο με το οποίο οργανώνονται εξωγλωσσικές αντιθέσεις και συγκρούσεις δεν έλαβε, ωστόσο, χώρα μέσα σε ιδεολογικό κενό. Η «μετακένωση» του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στους λαούς της Νοτιοανατολικής Ευρώπης πραγματοποιήθηκε από τα τέλη του 18ου αιώνα μέσα από ένα πρόγραμμα σπουδής της γλώσσας, ίδρυσης σχολείων, εκτύπωσης βιβλίων σε βαλκανικές γλώσσες. Ο Benedict Anderson εντόπισε προδηλώσεις της «εθνικής φαντασιακής κοινότητας» στους ευρωπαϊκούς πρώιμους νεότερους χρόνους, όταν η εκτύπωση βιβλίων σε «εθνικές» γλώσσες, που ήταν προϊόντα κωδικοποιημένης σύμπληξης περισσότερων συγγενικών

⁴⁰ Ο.π., 7.

⁴¹ Ο.π., 9.

⁴² Ο.π., 10, 14.

διαλέκτων, δημιούργησε σε αναγνώστες με συγγενικές και συχνά μη κατανοητές μεταξύ των ομιλούντων μητρικές διαλέκτους μια βάση επικοινωνίας και την αίσθηση ότι είναι μέλη μιας κοινότητας τόσο ευρείας όσο και η ακτίνα διάδοσης των βιβλίων μέσω της αγοράς⁴³. Επιπλέον, η γλώσσα στην έντυπη μορφή της γινόταν ακόμα πιο συστηματική, αποκτούσε εγκυρότητα. Η δυνατότητα οπτικής αναπαράστασής της και συνεχούς αναπαραγωγής της μέσω της τυπογραφίας, της προσέδιδε τα χαρακτηριστικά της διάρκειας και της αιωνιότητας, χαρακτηριστικά, δηλαδή, που θα αξίωνε αργότερα και ο εθνικισμός για το έθνος⁴⁴. Στα τέλη του 18ου αιώνα, η ανάπτυξη των επιστημών της γλώσσας, η λεξικογραφία, η διάδοση του σχολικού συστήματος, ανεξάρτητα από τις αρχικές προθέσεις και τα κίνητρα των λόγιων εμπνευστών τους, δεν μπορούσαν παρά να λειτουργήσουν ως οχήματα της εθνικής ιδεολογίας⁴⁵. Η ταύτιση της γλώσσας με το έθνος, προσέδιδε στο δεύτερο τη διάρκεια και την αιωνιότητα της πρώτης.

Στις ορθόδοξες κοινότητες της Αψβουργικής Μοναρχίας οι οικονομικές και κοινωνικές αντιθέσεις μεταξύ Ελλήνων, Βλάχων και Σέρβων έλαβαν τη μορφή εθνοτικής διαμάχης μεταξύ Ελλήνων και Σέρβων. Επρόκειτο για δύο ομάδες με συνείδηση της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας, με ιστορική παράδοση πολιτικής ύπαρξης, η ανάμνηση της οποίας διατηρούνταν μέσα από διηγήσεις και τραγούδια, με παράδοση γραπτής κουλτούρας, με γλώσσα εκκλησιαστικής λειτουργίας και με θρησκευτικά-πολιτισμικά κέντρα ως πόλους συσπείρωσης⁴⁶. Οι συνθήκες σχετικού πολιτικού φιλελευθερισμού στα χρόνια του Ιωσήφ Β' και κυρίως η λειτουργία τυπογραφείων που διέθεταν στοιχεία γραμμάτων σε γλώσσες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης συνέβαλαν ώστε μέσα από την έκδοση γλωσσικών εγχειριδίων, εφημερίδων και μεταφράσεων στις δύο αυτές γλώσσες, να βρουν διέξοδο προς τη δημοσιότητα οι πρώιμες απόπειρες έκφρασης μιας εθνικής ταυτότητας.

Κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων οι Βλάχοι, κυρίαρχοι των χερσαί-

⁴³ Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism*, Λονδίνο 1983, 51. (Ελληνική έκδοση: *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Αθήνα 1997).

⁴⁴ Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Καίμπριτζ 1990, 62.

⁴⁵ Anderson, *Imagined Communities*, 76-77.

⁴⁶ Turczynski, *Konfession und Nation*, 10, 98, 104. Για τη σημασία τέτοιων «πρωτο-εθνικών», όπως τα αποκαλεί ο E. Hobsbawm, στοιχείων και κυρίως της ανάμνησης μιας ιστορικής πολιτικής ύπαρξης στη διαδικασία δόμησης εθνικών κρατών, βλ. Jenő Szűcs, *Nation und Geschichte. Studien*, Βουδαπέστη 1981, 76-83. Hobsbawm, *Nations and Nationalism*, 52-79 και κυρίως, 73-76.

ων εμπορικών δικτύων των Βαλκανίων, βρισκονταν στο πλευρό των Ελλήνων και μάλιστα σε ρόλο ενεργητικό. Δεν θα ήταν υπερβολή αν υποστηρίξαμε ότι, τουλάχιστον στην Ουγγαρία και το Σεμλίνο, οι φορείς της «ελληνοσερβικής» διαμάχης ήταν οι Βλάχοι και οι Σέρβοι. Οι απογραφές πληθυσμού, κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, διαφόρων διοικητικών περιφερειών της Ουγγαρίας, στα όρια των οποίων είχαν εγκατασταθεί ορθόδοξοι έμποροι, μαρτυρούν τη μοσχοπολίτικη καταγωγή της συντριπτικής πλειοψηφίας των μεταναστών⁴⁷. Ενδεικτικό της ισχυρής παρουσίας του βλαχικού στοιχείου είναι το γεγονός ότι στις εμπορικές εγκαταστάσεις της Ουγγαρίας δεν υπήρχε εκκλησία που να μην έχει μια ή περισσότερες εικόνες του Αγίου Ναούμ, αγίου που λατρευόταν ιδιαίτερα στην εποικισμένη από Βλάχους περιοχή Οχρίδας-Μοσχόπολης⁴⁸. Βλαχικής καταγωγής ήταν, απ' την άλλη, όλοι οι υπογράφοντες τα διαβήματα για την εισαγωγή της ελληνικής γλώσσας στην εκκλησία και το σχολείο του Σεμλίνου⁴⁹.

Το ότι οι βλάχοι έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία ενεργοποιούνται για την επιβολή μιας γλώσσας διαφορετικής από τη μητρική τους είναι γεγονός που παραπέμπει σε μια πραγματικότητα που ίσχυε, ήδη πριν τη μετανάστευσή τους στην Κεντρική Ευρώπη, στους τόπους καταγωγής τους. Οι Βλάχοι της Μακεδονίας και της Ηπείρου (Αρμάνου/Αρμάνι στη γλώσσα τους) μιλούσαν ένα ρομανικό γλωσσικό ιδίωμα που συγγένευε με τα δακορομανικά και δεν διέθετε γραπτή παράδοση. Πληθυσμός του βουνού – η μεγαλύτερη πληθυσμιακή τους συγκέντρωση βρισκόταν κατά μήκος της οροσειράς της Πίνδου –, οι Βλάχοι ανέπτυξαν τις τυπικές για τον ορεινό χώρο μικτές μορφές οικονομίας (μικρής έκτασης γεωργία, κτηνοτροφία, εμπόριο, οικιακή βιοτεχνία) σε συνδυασμό με μια έντονη γεωγραφική κινητικότητα. Αυτή η ποικιλία οικονομικών δραστηριοτήτων συνέβαλε στη διαμόρφωση όχι μόνο κοινωνικών αλλά και πολιτισμικών διαφοροποιήσεων μεταξύ των Βλάχων⁵⁰. Κατά την εποχή της πρώτης καταστρο-

⁴⁷ Εδμόνδος Φιούβες, «Απογραφές των Ελλήνων παροίκων του νομού Πέστης», *Μακεδονικά* 5 (1961-1963), 194-241. Ειδικά για την περίπτωση του Eger, βλ. Somogyi, *Kunstdenkmäler*, 43-44.

⁴⁸ Somogyi, *ό.π.*, 64. Για τη λατρεία του Αγίου Ναούμ, βλ. Max Demeter Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida*, Βιέννη/Κολωνία 1989, 166.

⁴⁹ Επρόκειτο για τους Κωνσταντίνο Δάρβαρη, Νικόλαο Ρούση, Δούκα Κωνσταντίνο, Κωνσταντίνο Γεωργίεβιτς, Παπαδριανός/Κολακονιέ, «Συμβολή», *ό.π.*

⁵⁰ Για τις μορφές οικονομίας των Βλάχων και τις κοινωνικές και πολιτισμικές προεκτάσεις της, βλ. Β. Κ. Γούναρης/Αστ. Ι. Κουκούδης, «Από την Πίνδο ως τη Ροδόπη: Αναζητώντας τις

φής της Μοσχόπολης και της περιοχής της από αλβανικές ληστροικές συμμορίες, το 1769, είχαν ήδη διαμορφωθεί δύο ομάδες Βλάχων με διακριτά οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Εκείνοι που ασχολούνταν με το χερσαίο εμπόριο, ήταν εγκατεστημένοι στη Μοσχόπολη και σε αστικά κέντρα των Βαλκανίων, αποτελούσαν την οικονομική και κοινωνική ελίτ των Βλάχων και ήταν έντονα εξοικειωμένοι με την ελληνική γλώσσα, η χρήση της οποίας δεν υπαγορευόταν μόνο από επαγγελματικούς λόγους –τα ελληνικά ήταν η γλώσσα της εμπορικής επικοινωνίας στην περιοχή– αλλά και από λόγους κοινωνικούς. Η ελληνική ήταν η επίσημη γλώσσα της Εκκλησίας και των μορφωμένων στρωμάτων και η χρήση της λειτουργούσε ως κοινωνική επισφράγιση της οικονομικής δύναμης των εμπορικών τάξεων των Βαλκανίων⁵¹. Απ' την άλλη, υπήρχαν οι Βλάχοι που εξακολουθούσαν να ασχολούνται με την ημινομαδική κτηνοτροφία, ζούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα στους αμειγείς, ορεινούς βλαχικούς οικισμούς και χρησιμοποιούσαν το μητρικό τους ιδίωμα⁵². Οι Βλάχοι στις εμπορικές εγκαταστάσεις της Αψβουργικής Μοναρχίας ήταν ακριβώς οι εύποροι και με ελληνική γλωσσική κουλτούρα βλάχοι έμποροι

εγκαταστάσεις και την ταυτότητα των Βλάχων», *Ιστορία* 10 (1997), 91-137. Thede Kahl, *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa* (Münstersche Geographische Arbeiten 43) Μύνστερ 1999, Αστ. Κ. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 2000, όπου και παλαιότερη και σύγχρονη βιβλιογραφία. Ευχαριστώ τον κ. Thede Kahl για την παραχώρηση πληροφοριακού υλικού σχετικά με τους Βλάχους.

⁵¹ Για τη θέση της ελληνικής γλώσσας και κουλτούρας ανάμεσα στις εμπορικές τάξεις των Βαλκανίων, βλ. Stoianovich, «Balkan Orthodox Merchant», 50. Paschalis M. Kitromilides, «“Imagined Communities” and the Origins of the National Question in the Balkans», *European History Quarterly* 19 (1989), 149-192. (Το άρθρο αυτό μαζί με άλλα του ίδιου συγγραφέα βρίσκεται στη συλλογή, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*, Χάμσαϊρ 1994). Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Το τετράγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσχόπολη*, Ιωάννινα 1988. Ειδικά για τους Βλάχους, βλ. Max Demeter Peyfuss, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Βιέννη/Κολωνία/Γκρατς 1974, 20. Gunnar Hering, «Der Konflikt zwischen Griechen und Walachen in der Pester orthodoxen Gemeinde», στο G. Hering (εκδ.), *Dimensionen griechischer Literatur und Geschichte. Festschrift für Pavlos Tzermias zum 65. Geburtstag*, Φρανκφούρτη κ.α 1993, 147-148. Ολγα Κατσαρδής-Hering, «Εκπαίδευση στη Διασπορά. Προς μια παιδεία ελληνική ή προς “θεραπεία” της πολυγλωσσίας;», στο: *Νεοελληνική Παιδεία και Κοινωνία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1995, 172-174.

⁵² Kahl, *Ethnizität*, 51. Έχει υποστηριχθεί ότι οπαδοί του αρωμουνικού εθνικού κινήματος που εκδηλώθηκε στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα υπήρξαν ακριβώς τα φτωχά κτηνοτροφικά στρώματα της υπαίθρου, ενώ οι βλάχοι έμποροι των πόλεων είχαν ελληνικό εθνικό προσανατολισμό. Βλ. σχετικά Peyfuss, *Aromunische Frage*, 20.

της Μακεδονίας και της Ηπείρου, που ιδίως μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης μετακινήθηκαν μαζικά προς την Κεντρική Ευρώπη⁵³.

Η αντικατάσταση του θρησκευτικού από το γλωσσικό ως κριτηρίου εκκλησιαστικής οργάνωσης και κοινοτικής συσπείρωσης, που προέκυψε από τις διαμάχες Ελλήνων και Βλάχων από τη μια και Σέρβων από την άλλη, η ιδέα του έθνους ως γλωσσικής κοινότητας, που προετοιμάστηκε μέσα από τα έργα βαλκάνιων λογίων, σε συνδυασμό με τον αναπτυσσόμενο εθνικισμό των αρχών του 19ου αιώνα θα έχουν, ωστόσο, επίδραση και στην ταυτότητα των Βλάχων. Στην Αψβουργική Μοναρχία θα τεθεί το ζήτημα μιας ιδιαίτερης βλαχικής ταυτότητας –πιθανόν παράλληλα με τις «ελληνοσερβικές» συγκρούσεις, κι ας μη μας παραξενεύει αυτό–, που, ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες και τις προτεραιότητες που ίσχυαν στις κατά τόπους εμπορικές εγκαταστάσεις, θα λειτουργήσει παράλληλα και σε αρμονία με την ελληνική ή θα συγκρουστεί μαζί της. Οι απόπειρες έκφρασης μιας ιδιαίτερης βλαχικής ταυτότητας εκφράστηκαν με τις προσπάθειες –συμβατές με το κλίμα της εποχής– γραπτής κωδικοποίησης της βλαχικής διαλέκτου. Το 1797 ο Κωνσταντίνος Ουκούτας, πρωτοπαπάς στην ορθόδοξη εκκλησία του Πόζναν, τύπωσε στη Βιέννη το πρώτο βλαχικό αλφαβητάριο⁵⁴. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1813, στην ίδια πόλη ο Μιχαήλ Μποϊατζής, δάσκαλος του ελληνικού σχολείου της Βιέννης, εξέδωσε τη *Γραμματική Ρωμανική, ήτοι Μακεδονοβλαχική*⁵⁵. Το αλφαβητάριο του Ουκούτα και η γραμματική του Μποϊατζή συνιστούν δύο διαφορετικές εκδοχές της βλαχικής ταυτότητας. Ο Μίλτος Γαρίδης είδε στο χρησιμοποιούμενο για τη μεταγραφή της βλαχικής διαλέκτου αλφάβητο –ελληνικό από τον Ουκούτα, λατινικό από τον Μποϊατζή– δύο διαφορετικούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς. Εκείνον που επέμενε στη βλαχική γλωσσική ιδιαιτερότητα, έβλεπε όμως τους Βλάχους ως τμήμα του

⁵³ Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης και της ευρύτερης περιοχής της, το ευπορότερο τμήμα του πληθυσμού μετακινήθηκε προς τη Βόρεια Βαλκανική και την Κεντρική Ευρώπη, ενώ τα υπόλοιπα προς την Ανατολική Μακεδονία. Max Demeter Peyfuss/Elvira Konecny, «Der Weg der Familie Dumba von Mazedonien nach Wien», *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 58 (1980), 315.

⁵⁴ Κωνσταντίνος Ουκούτας, *Νέα Παιδαγωγία ήτοι Αλφαβητάριον εύκολον του μαθείν τα νέα παιδία τα ρωmano-βλάχικα γράμματα εις κοινήν χρήση των Ρωmano-βλάχων [...]*, Βιέννη 1797.

⁵⁵ Μιχαήλ Γ. Μποϊατζής, *Γραμματική Ρωμανική, ήτοι Μακεδονοβλαχική [...]*, Βιέννη 1813 (ο τίτλος και στα γερμανικά). Για τη γραμματική του Μποϊατζή, βλ. Arno Dunker, «Der Grammatiker Bojadzi», *Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig* 2 (1895), 1-146. Για την απήχηση του έργου στο γερμανόφωνο λόγιο κόσμο, βλ. Μαρία Α. Στασινοπούλου, «Ειδήσεις για το ελληνικό βιβλίο στο γερμανόφωνο τύπο», *Μνήμων* 12 (1989), 136.

ελληνισμού κι εκείνον που υπεραμυνόταν της αυτονομίησης της βλαχιικής ταυτότητας από την ελληνική⁵⁶. Η επιλογή του λατινικού αλφαβήτου αναδείκνυε τις λατινικές ρίζες της βλαχιικής διαλέκτου και συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας συνείδησης λατινικότητας από πλευράς των Βλάχων, που με τη σειρά της παρέπεμπε τους τελευταίους στην ανακάλυψη της γλωσσικής και εθνοτικής τους συγγένειας με τους Ρουμάνους των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών και της Τρανσυλβανίας⁵⁷. Πέντε χρόνια πριν από τον Μπόϊατζή, το 1808, ο σπουδαστής ιατρικής στη Βουδαπέστη, Γεώργιος Κωνσταντίνου Ρόζια, είχε εκδόσει τις *Εξετάσεις περί των Ρωμαίων ή των ονομαζομένων Βλάχων*, όπου έθιγε το ζήτημα του αλφαβήτου, εξηγούσε τις αιτίες για τις οποίες οι Ρουμάνοι αντικατέστησαν το αρχικό λατινικό τους αλφάβητο με το σλαβονικό και υπογράμμιζε τη στενή γλωσσική και εθνοτική συνάφεια των δύο ομάδων⁵⁸. Η καλλιέργεια της ρομανικής ταυτότητας προωθήθηκε στα παραπάνω έργα και με την επιλογή των τύπων *Ρωμαίος/ρωμανικός* για τον προσδιορισμό των Βλάχων. Δεν θα ήθελα εδώ να καταπιαστώ με το πρόβλημα της ονομασίας των Βλάχων⁵⁹. Το γεγονός, πάντως, ότι προβλήθηκε ένας προσδιορισμός που πλησίαζε περισσότερο στον όρο που χρησιμοποιούσαν οι ίδιοι οι Βλάχοι στο λατινόφωνο ιδίωμα τους (Armânu/Armâni) για να αυτοπροσδιοριστούν και παρέπεμπε σε συγγένειες με τους Ρουμάνους, είναι ενδεικτικό του νέου ιδεολογικού προσανατολισμού.

⁵⁶ Μίλτος Γαρίδης, «Ο μητροπολίτης Παΐσιος και η βλαχιική επιγραφή του Κλεινοβού: αλφάβητο και εθνικό πρόβλημα», *Τα Ιστορικά* 3 (1985), 183-203. Γενικά για τις προσπάθειες γραπτής κωδικοποίησης της βλαχιικής διαλέκτου, βλ. Agathoklis Azelis, «Versuche zur Verschriftlichung des Aromunischen um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert», *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich* 10 (1995), 73-83.

⁵⁷ Για την ανάπτυξη μιας ταυτότητας ρομανικότητας/λατινικότητας από πλευράς των Βλάχων της διασποράς και μάλιστα πριν τον εναγκαλισμό τους με τη ρουμανική εθνική ιδεολογία, βλ. Peyfuss, *Aromunische Frage*, 21-30. Kahl, *Ethnizität*, 53.

⁵⁸ Ρόζιας, *Εξετάσεις*, 7, 99, 141.

⁵⁹ Οι Βλάχοι αυτοπροσδιορίζονται στο ιδίωμα τους ως Armânu/Armâni. Οι υπόλοιπες ονομασίες με τις οποίες απαντούν είτε τους έχουν δοθεί από γείτονές τους (*Κουτσόβλαχοι*, *Ταιντσάροϊ*) είτε αποτελούν νεολογισμούς, όχι ασύνδετους με ελληνικές και ρομανικές εθνικές διεκδικήσεις (*Μακεδονοβλάχοι*, *Ελληνοβλάχοι*, *Μακεδονορωμάνοι*). Βλ. Kahl, *Ethnizität*, 56-57. Κουκούδης, *Μητροπόλεις και Διασπορά*, 33-36. Τον όρο *Αρωμούνοι* (*Aromunen*), ως γερμανική απόδοση του Armâni εισήγαγε ο ρομανιστής-βαλκανιολόγος Gustav Weigand. Ο Weigand θεωρούσε τον όρο *Βλάχοι* ανεπαρκή για τον προσδιορισμό των Armâni, αφού αυτός χρησιμοποιείτο για να δηλώσει και άλλες λατινόφωνες ομάδες στα Βαλκάνια ή γενικά τους ποιμένες. Βλ. Gustav Weigand, *Die Aromunen. Ethnographisch-Philologisch-Historische Untersuchungen über das Volk der sogennanten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, Λειψία, τ. Α' 1895, τ. Β' 1894, μτφ. του Α' τόμου στα ελληνικά, *Οι Αρωμούνοι (Βλάχοι). Ο χώρος και οι άνθρωποι*, μτφ. Th. Kahl, Θεσσαλονίκη 2001.

Τέλος, μια τρίτη τάση μεταξύ των Βλάχων θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν αυτή που αντιπροσώπευε ο Δημήτριος Δάρβαρης. Με πλούσια μεταφραστική δραστηριότητα στην αρχαία και νέα ελληνική, σερβική και γερμανική γλώσσα, ο κλεισουριώτης λόγιος δεν ασχολήθηκε με την κωδικοποίηση της μητρικής του διαλέκτου. Όπως προκύπτει από το προοίμιο της *Γραμματικής Απλοελληνικής* που εξέδωσε το 1806, ο Δάρβαρης δεχόταν μεν ότι οι Έλληνες και οι Βλάχοι συνιστούσαν δυο διαφορετικές γλωσσικές, τουλάχιστον, ομάδες, αναγνώριζε όμως την αναγκαιότητα εκμάθησης της ελληνικής από τους ομογενείς του. Έμπορος και ο ίδιος, άλλωστε, σκέφτεται με πνεύμα πραγματιστικό: αν οι Βλάχοι επιθυμούν να ασχοληθούν με το εμπόριο, να σπουδάσουν και να προκόψουν, τότε χρειάζονται τα ελληνικά⁶⁰.

Η στάση των βλάχων εμπόρων της Μοναρχίας απέναντι στο ζήτημα του ιδεολογικού προσανατολισμού της βλαχικής ταυτότητας δεν υπήρξε ενιαία. Η γλωσσική και εθνοτική διαφοροποίηση μεταξύ Βλάχων και Ελλήνων έλαβε συγκρουσιακή διάσταση στην ορθόδοξη κοινότητα της Πέστης, λίγα χρόνια μετά τη διένεξη και τον αποχωρισμό από τους Σέρβους. Κατά την τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα οι Βλάχοι απαίτησαν την αναγραφή του εθνοτικού τους επιθέτου (ως «Βλάχων», ωστόσο, και όχι ως «Ρωμαίων» ή «Ρωμάνων») στην επίσημη ονομασία της κοινότητας, την εισαγωγή της βλαχικής γλώσσας στη λειτουργία και το διορισμό με έξοδα της εκκλησιαστικής αδελφότητας ενός βλάχου ιερέα και ψάλτη⁶¹. Συμβιβαστικές κινήσεις μέσα στην κοινότητα δεν κατόρθωσαν να αποσοβήσουν τις εντάσεις⁶². Την κατάσταση επιχείρησε να κατευνάσει το αυτοκρατορικό διάταγμα του 1821, σύμφωνα με το οποίο η λειτουργία θα γινόταν στις δύο γλώσσες στην ίδια εκκλησία, σε διαφορετικές ώρες και χώρους⁶³. Οι διενέξεις γύρω από το όνομα της κοινότητας και της εκκλησίας συνεχίστηκαν και κατά την επόμενη περίοδο⁶⁴. Ο προσανατολισμός

⁶⁰ Δημήτριος Ν. Δάρβαρις, *Γραμματική Απλοελληνική* [...], Βιέννη 1806. Για τη συγκεκριμένη στάση του Δάρβαρη, βλ. Κατσιαροδή-Hering, «Εκπαίδευση στη Διασπορά», 175-177.

⁶¹ Hering, «Griechen und Walachen», 150.

⁶² Για παράδειγμα, το 1802, επιτροπή αποτελούμενη από 37 άτομα αποφάσισε ομόφωνα το διορισμό βλάχου ιερέα, που θα λειτουργούσε όμως στην ελληνική γλώσσα. Το κείμενο της συμφωνίας στο, Ödön Füves, «Gründungsurkunde der griechischen Gemeinde in Pest aus dem Jahre 1802», *Μακεδονικά* 11 (1971), 337-341.

⁶³ Hering, «Griechen und Walachen», 151.

⁶⁴ Οι Έλληνες εξέφρασαν την αντίθεσή τους στη χρήση του προσδιορισμού «Γραικο-Βλαχική» (εν. Κοινότητα) αντί του «Γραικική και Βλαχική», με το επιχείρημα ότι ο πρώτος δεν έκανε σαφή διαχωρισμό των δύο ομάδων και θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι η κοινότητα ανήκει στους Βλάχους που κατάγονται από την Ελλάδα ή στους Βλάχους που

των Βλάχων της Πέστης προς τους Ρουμάνους της Τρανσυλβανίας ήταν πλέον εμφανής. Το 1815 ιδρύθηκε σύλλογος ρουμανίδων γυναικών για την υποστήριξη της ίδρυσης βλαχικού σχολείου στην Πέστη. Ανάμεσα στις προέδρους και τα μέλη ήταν γυναίκες βλαχικών οικογενειών της ελληνοβλαχικής κοινότητας⁶⁵. Το 1888 οι Βλάχοι αποσχίστηκαν από την κοινότητα και το 1900 εντάχθηκαν μαζί με τους Ρουμάνους της Τρανσυλβανίας στη νεοϊδρυθείσα ρουμανική εκκλησιαστική αδελφότητα⁶⁶.

Όπως επισήμανε ο Gunnar Hering, η επαφή των βλάχων εμπόρων, των εγκατεστημένων στα ανατολικά της Μοναρχίας, με Ρουμάνους από τη Βλαχία και την Τρανσυλβανία, που μιλούσαν συγγενικές διαλέκτους με αυτούς, υπήρξε καθοριστική για την ανάπτυξη από μέρους τους μιας βλαχικής-ρουμανικής συνείδησης. Αν στις ιδιαίτερες πατρίδες της Μακεδονίας και της Ηπείρου λόγοι οικονομικής και κοινωνικής ανέλιξης υπαγόρευαν τον προσανατολισμό των Βλάχων στην ελληνική κουλτούρα, στις εγκαταστάσεις της Ουγγαρίας οι ίδιοι λόγοι υπαγόρευαν τον προσανατολισμό τους σ' εκείνες τις ομάδες που είχαν μια πλειοψηφική και εδραιωμένη παρουσία στην περιοχή κι επιπλέον συγγενή μ' αυτούς γλωσσικά στοιχεία⁶⁷. Μια διεξοδική μελέτη της περίπτωσης της Πέστης θα μπορούσε ίσως να αναδείξει και άλλες διαστάσεις της ελληνοβλαχικής σύγκρουσης. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι οι πρωταγωνιστές των βλαχικών κινήσεων ήταν μέλη των ευπορότερων εμπορικών οικογενειών της πόλης (Μόσχα, Δέρρα, Δόρα, Ρόζα, Αργύρη), ίσως παραπέμπει σε συγκρούσεις ανάλογου χαρακτήρα με αυτές που αναπτύχθηκαν στα πλαίσια των ορθόδοξων κοινοτήτων μεταξύ Ελλήνων, Βλάχων και Σέρβων. Από την άλλη ερώτημα παραμένει κατά πόσο η ελληνοβλαχική σύγκρουση αποτελούσε μια σύγκρουση μεταξύ Ελλήνων και Βλάχων ή μεταξύ των διαφορετικών εκδοχών και ιδεολογικών προσανατολισμών της βλαχικής ταυτότητας.

Πληροφορίες για διενέξεις, παρόμοιες με αυτές που έλαβαν χώρα στην Πέστη, δεν έχουμε από άλλες ορθόδοξες κοινότητες. Ωστόσο, με εξαίρεση την Τεργέστη, όπου ενδείξεις για διαφοροποίηση μεταξύ Ελλήνων και Βλάχων δεν έχουμε ούτε σε επίπεδο ορολογίας⁶⁸, στις εμπορικές εγκατα-

ανήκουν στο ελληνοορθόδοξο δόγμα. Ο κίνδυνος αποκλεισμού τους από την κοινότητα ήταν συνεπώς εμφανής. Hering, «Griechen und Walachen», 152.

⁶⁵ Πρόεδροι ήταν η Έλενα Γκραμπόφσκυ, η Μαρία Ρόζα και η Μαρία Νίζολιτς. Μέλη, η Κατερίνα Γκίκα, Μαρία Δέρρα, το γένος Τσέτιση, η Πελαγία Μάνο και η Ελισάβετ Μουτόφσκυ. Peyfuss, *Aromunische Frage*, 29.

⁶⁶ Füves, «Gründungsurkunde», 337.

⁶⁷ Hering, ό.π., 154-155.

⁶⁸ Katsiardi-Hering, «Habsburgerreich», 184.

στάσεις της Μοναρχίας τέθηκε το ζήτημα της ιδιαίτερης βλαχικής ταυτότητας. Αυτό τουλάχιστον υπαινίσσεται η εμφάνιση του εθνοτικού προσδιοριστικού των Βλάχων στις επίσημες ονομασίες των κοινοτήτων. Στο Σεμλίνο, το επίθετο των Βλάχων υπήρχε δίπλα σε αυτό των Ελλήνων στα επίσημα έγγραφα προς τις αρχές το 1793, με αφορμή τη διαμάχη με τους Σέρβους⁶⁹. Στο Νεόφυτο, η αρχική ονομασία *Communitas Hellenica* μεταβλήθηκε το 1823 σε *Ηνωμένη Κοινότης Ελλήνων και Βλάχων*⁷⁰. Στη Βιέννη, ο προσδιορισμός *Βλάχοι* εμφανίστηκε δίπλα στο *Γραικοί* από την πρώτη κιόλας στιγμή της συγκρότησης της κοινότητας της Αγίας Τριάδας από τους ορθόδοξους αψβούργους υπηκόους. Στην περίπτωση της Βιέννης αξίζει να σταθούμε.

Η απόφαση των αψβούργων υπηκόων να ιδρύσουν δική τους κοινότητα υπαγορεύτηκε από το γεγονός ότι αυτοί ήταν αποκλεισμένοι από τη διοίκηση του Αγίου Γεωργίου, που ανήκε στους οθωμανούς υπηκόους. Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, μεταξύ των δύο ομάδων υπέβρασκε οικονομικός ανταγωνισμός. Η συγκέντρωση της οικονομικής ελίτ των βλάχων αλλά και του συνόλου των ορθόδοξων εμπόρων της πόλης (Σίνας, Τσετίρης, Τύρκας, Πόποβιτς, Δημοδόρας, Κούρτης κ.ά) στην Αγία Τριάδα προφανώς και δεν κατέστησε δύσκολη υπόθεση την αναγραφή του βλαχικού εθνοτικού επιθέτου στην επίσημη ονομασία της κοινότητας. Στην έκδοση των προνομίων της Αγίας Τριάδας, το 1822, πέρα από την αναγραφή του ονόματος των Βλάχων, προστέθηκε δίπλα στη γερμανική, ελληνική και παλαιοσλαβική μετάφραση και η δακορουμανική, που δεν υπήρχε στην έκδοση των προνομίων του Αγίου Γεωργίου το 1782⁷¹. Η εξέλιξη αυτή δημιουργεί την υποψία ότι στην κοινότητα της Αγίας Τριάδας είχε συγκροτηθεί και επιβληθεί ένας πόλος Βλάχων που είχε γλωσσικές, τουλάχιστον, αναφορές στους Ρουμάνους των Ηγεμονιών και της Τρανσυλβανίας. Υπαινικτική των ιδεολογικών προσανατολισμών των Βλάχων της Βιέννης θα μπορούσε να είναι και η πρόσληψη με διετή θητεία, το 1810,

⁶⁹ Παπαδριανός/Κολακονιό, «Συμβολή», 32.

⁷⁰ Μόδης, «Δυτικομακεδόνες», 8.

⁷¹ *Von Seiner Majestät Kaiser Franz des zweyten, huldreichst verliehene Privilegien, denen in der K. K. Haupt-und Residenz=Stadt Wien ansässigen Griechen und Wallachen von der orientalischen Religion, K. K. Unterthanen, in Betreff ihres Gottesdienstes in der Pfarr-Kirche zur heiligen Dreyfaltigkeit am alten Fleischmarkt*, Βιέννη 1822. (Πρόκειται για την έκδοση του προνομίου που εκχώρησε στην κοινότητα της Αγίας Τριάδας ο Φραγκίσκος Β΄ το 1796, το οποίο αποτελούσε ανανέωση του προνομίου του Ιωσήφ Β΄ του 1787). Βλ. και Max Demeter Peuffuss, «Balkanorthodoxe Kaufleute in Wien. Soziale und nationale Differenzierung im Spiegel der Privilegien für die griechisch-orthodoxe Kirche zur heiligen Dreifaltigkeit», *Österreichische Osthefte* 17 (1975), 258-268.

του Μιχαήλ Μποϊατζή ως δασκάλου ελληνικών στην *Εθνική Σχολή (Nationalschule)*, που διατηρούσε, επίσημα από το 1804, η κοινότητα της Αγίας Τριάδας. Ο Μποϊατζής επαναπροσλήφθηκε και μετά την έκδοση της μακεδονοβλαχικής γραμματικής του⁷². Επίσης, Βλάχοι με σημαντική θέση στη διοίκηση της κοινότητας υπήρξαν συνδρομητές των *Εξετάσεων* του Ρόζια και *Kurzgefaßte Geschichte der Wlachischen Nation in Dacien und Macedonien* (Σύντομη Ιστορία του Βλαχικού Γένους στη Δακία και τη Μακεδονία) του Georg Montan, που εκδόθηκε στην Πέστη το 1818 και προωθούσε την ιδέα της κοινής ταυτότητας Βλάχων και Ρουμάνων⁷³.

Οι διαθέσιμες πηγές* για την ιστορία των δύο ορθόδοξων κοινοτήτων στη Βιέννη δεν παρέχουν, ωστόσο, ενδείξεις για απαίτηση των Βλάχων να εισαχθεί η βλαχική γλώσσα στη λειτουργία και την εκπαίδευση. Με δεδομένη την οικονομική επιρροή των μελών της Αγίας Τριάδας, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αν μια τέτοια απαίτηση είχε διατυπωθεί προς τις αρχές, θα είχε ικανοποιηθεί. Ενδείξεις, αντίθετα, υπάρχουν για διαφωνίες των δύο κοινοτήτων σχετικά με τη λειτουργία του σχολείου. Γνωστότερη όλων η προτροπή του Νεόφυτου Δούκα, ιερέα της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, προς τη δωδεκάδα της αδελφότητας να προχωρήσει στη δημιουργία δικού της σχολείου⁷⁴. Τις έριδες πιστοποιεί το 1816 και ο ανώνυμος επιστολογράφος στο *Λόγιο Ερμή*, όταν περιγράφοντας την κατάσταση του ελληνικού σχολείου εύχεται οι δύο κοινότητες να αφήσουν τα μεταξύ τους πάθη και να συνδράμουν οικονομικά την ενίσχυσή του⁷⁵. Η *Παραίνεσις* του Δούκα συντάχθηκε το 1810, ακριβώς τη χρονιά που ανέλαβε υπηρεσία στο σχολείο της Αγίας Τριάδας ο Μποϊατζής. Η οργισμένη διακήρυξη του Δούκα, *Ζητείται ως τόσον σχολείον ουχί τοιούτον εν τω παρόντι, οίον να έχη εν τη καθέδρα ανθρωπάριον τι απατηλόν και αδύνατον· το οποίον ίσως δια να καλύψη το εντεύθεν μετ' ου πολύ γενησόμενον*

⁷² Την παρουσία του Μποϊατζή ως δασκάλου της Εθνικής Σχολής πιστοποιεί το γράμμα του ανώνυμου στο *Λόγιο Ερμή*, το 1816, σχετικά με την κατάσταση του ελληνικού σχολείου της Βιέννης. *Ερμής ο Λόγιος*, ό.π., 358.

⁷³ Βλ. λίστα συνδρομητών στο Ρόζιας, *Εξετάσεις*, ό.π. Επίσης, Max Demeter Peyfuss, «Die Leser griechischer, serbischer und rumänischer historischer Bücher. Ein Vergleich von Subskribentenlisten», *Revue des Études Sud-Est Européenes* 23 (1985), 333-345.

* Η πρόσβαση στα αρχεία των κοινοτήτων ήταν για πολλά χρόνια δύσκολη και δεν μου δόθηκε η δυνατότητα να μελετήσω σε αυτά.

⁷⁴ Νεόφυτος Δούκας, *Παραίνεσις προς τους εν Βιέννη φιλογενείς Έλληνας εις σύστασιν σχολείου ελληνικού*, Βιέννη 1810. Βλ. και Σπυρίδων Λουκάτος, «Ο πολιτικός βίος των Ελλήνων της Βιέννης κατά την Τουρκοκρατίαν και τα αυτοκρατορικά προς αυτούς προνόμια», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 15 (1961), 327-329.

⁷⁵ *Ερμής ο Λόγιος*, ό.π., 361.

εις το έργον ελάττωμα, θέλει αγρυπνεί μάλλον περί την εύνοιαν των δυνατωτέρων δια τα ενδεχόμενα⁷⁶ φωτογραφίζει τον Μποϊατζή. Η αντίθεση του Δούκα προς τον Μποϊατζή απηχεί την αντίθεση του πιο ένθερμου εκφραστή του πρώιμου ελληνικού εθνικισμού και θιασώτη του εξελληνισμού των περιθωριακών εθνοτικών ομάδων των Βαλκανίων⁷⁷ προς τον υποστηρικτή της πολιτισμικής αυτοτέλειας των Βλάχων. Η υπόθεση ότι το ίδιο εξέφραζαν οι εντάσεις στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων είναι, ωστόσο, παρακινδυνευμένη. Όσον αφορά, άλλωστε, την προτροπή του Δούκα, η ανταπόκριση της κοινότητας του Αγίου Γεωργίου δεν ήταν ενθουσιώδης. Κάποιοι μάλιστα θεώρησαν ότι η πρότασή του απέβλεπε σε ιδιοτελείς σκοπούς, ενώ άλλοι πρόκριναν την υποστήριξη σχολείων στους τόπους καταγωγής και όχι στα ξένα⁷⁸. Απ' την άλλη, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, κινήσεις για προώθηση της βλαχικής γλώσσας μάλλον δεν έλαβαν χώρα στην κοινότητα της Αγίας Τριάδας. Οι Βλάχοι της Βιέννης ήταν προσανατολισμένοι στη «γραμμή» Ουκούτα και ακόμα περισσότερο στη «γραμμή» Δάρβαρη. Αυτό, τουλάχιστον, μαρτυρεί η θετική τους ανταπόκριση σε ζητήματα που αφορούσαν τη λειτουργία ελληνικών σχολείων στη Μοναρχία⁷⁹ ή αργότερα η αρνητική τους στάση απέναντι στις επιδιώξεις του μητροπολίτη του Τσέρονοβιτς, στη δικαιοδοσία του οποίου υπήχθησαν το 1883 ο Άγιος Γεώργιος και η Αγία Τριάδα, για εισαγωγή της ρουμανικής γλώσσας στη λειτουργία και συμμετοχή Ρουμάνων στη διοίκηση της κοινότητας⁸⁰. Στην έκδοση των προνομίων της Αγίας Τριάδας του 1859, η μετατροπή του Βλάχοι σε Μακεδονοβλάχοι και του Γραικο-Βλαχικού Γένους σε Γραικομακεδονοβλαχικού Γένους⁸¹ απηχούσε την αγωνία διάκρισης των Βλάχων

⁷⁶ Δούκας, *Παραίνεσις*, 7. Βλ. και την «απάντηση» του Μποϊατζή στον Δούκα στο προοίμιο της Γραμματικής του. Μποϊατζής, *Γραμματική ρωμανική*, ια'.

⁷⁷ Για τα στοιχεία εθνικιστικής ιδεολογίας στη σκέψη του Δούκα, Kitromilides, «Origins of the national question», 156.

⁷⁸ Λουκάτος, «Πολιτικός βίος», 329. Ο Λουκάτος αναφέρει επίσης ότι από το 1815 φοιτούσαν στο σχολείο και τέκνα οθωμανών υπηκόων. *Ο.π.*, 331.

⁷⁹ Στις κοινότητες του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Τριάδας προσέτρεχαν μέλη άλλων κοινοτήτων για βοήθεια προκειμένου να ιδρυσουν, να συντηρήσουν ή να επιλύσουν προβλήματα που σχετιζόνταν με τα σχολεία. Βλ. Athanassios E. Karathanassis, *L'Hellénisme en Transylvanie. L'activité culturelle, nationale et religieuse des compagnies commerciales helléniques de Sibiu et de Braşov aux XVIII-XIX siècles*, Θεσσαλονίκη 1989, 109, 113. Παπαδριανός, *Σεμίλινο*, 175. Για την κινητοποίηση της κοινότητας της Αγίας Τριάδας στο ζήτημα διανομής των σχολικών βιβλίων του μακαρίτη Δάρβαρη το 1825, βλ. Σειρηνίδου, *Βιέννη*, 272-273.

⁸⁰ Plöchl, *Wiener orthodoxe Griechen*, 87 κ.εξ.

⁸¹ Σχετικά με την ορολογία των προνομίων, Peyfuss, «Balkanorthodoxe Kaufleute», 262-266.

της Βιέννης από τους Ρουμάνους των Ηγεμονιών και της Τρανσυλβανίας. Με δεδομένη και πάλι την οικονομική και κοινωνική επιρροή των Βλάχων της κοινότητας δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί ότι η μετατροπή αυτή στον τίτλο υπήρξε αποτέλεσμα επιβολής από την ελληνική πλευρά. Αποτελούσε μάλλον ένδειξη του προσανατολισμού και των διαθέσεων της βλαχικής ελίτ ή ακόμα της διπλής, βλαχικής και ελληνικής, ταυτότητας των Βλάχων της Βιέννης.

Η χρονική περίοδος στην οποία συνέπεσαν τα προβλήματα στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων αναφορικά με το σχολείο, δίνει αφορμή για την ανάδειξη μιας άλλης πιθανής πτυχής των μεταξύ τους εντάσεων. Κατά το ευνοϊκό για το ανατολικό εμπόριο διάστημα 1810-1815, παρατηρείται στη Βιέννη η χωρίς ανάλογο προηγούμενο ίδρυση εταιρειών από εμπόρους χιώτικης καταγωγής, ως παραρτημάτων εμπορικών οίκων που είχαν συστηθεί στη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη ή ως πρακτορείων για την εξυπηρέτηση υποθέσεων των καταστημάτων που έδρευαν στην Τεργέστη και το Λιβόρνο⁸². Η άφιξη των Χιωτών, που διέθεταν μεγάλα κεφάλαια, γεωγραφικά εκτεταμένες διασυνδέσεις κι επιπλέον επιδείκνυαν ευέλικτη επιχειρηματική συμπεριφορά, σήμαινε για τους ήδη εγκατεστημένους τη συμμετοχή νέων ανταγωνιστών στο ανατολικό εμπόριο. Ως ορθόδοξοι οθωμανοί υπήκοοι στη Βιέννη, οι Χιώτες βρέθηκαν στην κοινότητα του Αγίου Γεωργίου. Οι εντάσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων που υπαινίσσονται οι πηγές, πιθανόν να έχουν να κάνουν με τον ανταγωνισμό ελληνικών θαλάσσιων και βλαχικών χερσαίων εμπορικών δικτύων. Η επιστράτευση εθνοτικών διαφορών σε περιπτώσεις οικονομικών και κοινωνικών ανταγωνισμών είναι κάτι που συναντήσαμε και στην περίπτωση των διενέξεων με τους Σέρβους. Και βέβαια, ανάλογα με τους επιδιωκόμενους στόχους και τους αντιπάλους, οι συμμαχίες αναπροσαρμόζονται, οι ετερότητες γίνονται ταυτότητες. Έτσι, όταν το 1814 εμφανίστηκε στη βιεννέζικη εφημερίδα *Der Wanderer* άρθρο που κατηγορούσε τους έλληνες και σέρβους εμπόρους⁸³, οι δύο κοινότητες, νιώθοντας θιγόμενες, έσπευσαν να το καταδικάσουν ως συκοφαντία εναντίον του *Γένους των Γραικών και των Ιλλυριών*⁸⁴.

⁸² Σειρηνίδου, *Βιέννη*, 177-179.

⁸³ *Der Wanderer* 156 (1814), 613-614.

⁸⁴ Κέντρο Ερευνής του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, *Κατάλογοι Λαΐου*, Φακ. 47 (Πρακτικά γενικής συνέλευσης της Αγίας Τριάδας της 25ης Μαΐου 1814). Michail G. Koimzoglu, *Geschichte der griechisch-orientalischen Kirchengemeinde "zum heiligen Georg" in Wien*, Βιέννη 1912, 34-35.

Η ανάδειξη της γλώσσας σε μέσο εκδήλωσης οικονομικών, κοινωνικών και εθνοτικών διαφορών στα πλαίσια των ορθόδοξων εμπορικών κοινοτήτων της Αψβουργικής Μοναρχίας, η ίδρυση σχολείων, η εκτύπωση εγχειριδίων για τη σπουδή των μητρικών γλωσσών, εξελίσσονταν την ίδια στιγμή που η γλώσσα της πλειοψηφίας, της γραφειοκρατίας ή της ελίτ του τόπου εγκατάστασης χρησιμοποιείτο όλο και περισσότερο από τους μετανάστες. Σε ορισμένες περιπτώσεις η χρήση της ήταν επιβεβλημένη από τις αρχές. Στην Βιέννη, για παράδειγμα, τα εμπορικά κατάστιχα έπρεπε να είναι γραμμένα στη γερμανική γλώσσα και για τους παραβάτες ίσχυαν βαριές χρηματικές ποινές⁸⁵. Για την επικοινωνία με τη γραφειοκρατία υπήρχαν διορισμένοι από το κράτος διερμηνείς (*orientalischer Dolmetscher*). Αλλά και οι ίδιες οι απαιτήσεις του εμπορίου υπαγόρευαν τη γνώση της γλώσσας ή των γλωσσών του τόπου εγκατάστασης. Όσο μάλιστα οι εμπορικές συναλλαγές επεκτείνονταν γεωγραφικά, διευρύνονταν και ο αριθμός των υπό εκμάθηση γλωσσών. Για όσους, απ' την άλλη, είχαν επιλέξει τη μόνιμη εγκατάσταση, η γνώση της γλώσσας της πλειοψηφίας, των ανώτερων στρωμάτων και της διοίκησης της κοινωνίας υποδοχής αποτελούσε δρόμο ενσωμάτωσης και κοινωνικής ανέλιξης. Την ανάγκη αυτή συνειδητοποίησαν οι μετανάστες και φρόντισαν να εφοδιάσουν τους εαυτούς τους και κυρίως τα τέκνα τους με την απαραίτητη γλωσσομάθεια. Για το συγκεκριμένο σκοπό επιστρατεύτηκαν ιδιωτικοί δάσκαλοι, ενώ σε ορισμένα ελληνικά σχολεία εισήχθη η διδασκαλία γλωσσών του τόπου εγκατάστασης⁸⁶.

Η επιλογή της ενσωμάτωσης στην κοινωνία υποδοχής είχε ως αποτέλεσμα την επαναξιολόγηση των χρησιμοποιούμενων γλωσσών από πλευράς των μεταναστών. Το ρόλο των ελληνικών στους τόπους καταγωγής, επιτελούσαν στην Αψβουργική Μοναρχία τα γερμανικά σε συνδυασμό με τη γλώσσα της πλειοψηφίας στους τόπους εγκατάστασης. Την υποχώρηση

⁸⁵ Βλ. για παράδειγμα την περίπτωση τιμωρίας του Ναούμ Νίττα το 1813. Ο Νίττας υποστήριξε ότι κρατούσε στα γερμανικά τα βιβλία του με εξαίρεση την τελευταία χρονιά, όπου συνέπεσε κι ο έλεγχος. Ο λόγος ήταν ότι ο γιος του, που ήξερε γερμανικά και ήταν υπεύθυνος για την τήρηση των εμπορικών βιβλίων, απουσίαζε το τελευταίο εξάμηνο. Hofkammerarchiv, Komerz Kammer F.10, rote Nr. 1061, φ. 16r-17r (29 Νοεμβρίου 1813).

⁸⁶ Στο ελληνικό σχολείο της Τεργέστης διδάσκονταν ιταλικά (αρχικά προαιρετικά και από το 1823 επίσημα) και γερμανικά (από το 1814). Κατσιαρδή-Hering, *Τεργέστη*, 290, 292. Στο ελληνικό σχολείο του Βρασον γερμανικά (από το 1823). Karathanassis, *Transylvanie*, 144. Στο ελληνικό σχολείο του Σεμλίνου είχε προβλεφθεί εξ αρχής το μάθημα της αποστήθισης λέξεων από τα ελληνικά στα παλαιοσλαβικά. Το 1872, προκειμένου να εμποδίσει το κλείσιμο του σχολείου εξ αιτίας της έλλειψης μαθητών, η εκπαιδευτική αδελφότητα αποφάσισε την εισαγωγή της γερμανικής, σερβικής και γαλλικής γλώσσας στο σχολικό πρόγραμμα. Παπαδριανός, *Σεμλίνο*, 138, 175.

της χρήσης των ελληνικών μεταξύ των γονέων και τη σχεδόν άγνοιά τους από τα τέκνα επισήμαιναν με ανησυχία λόγιοι από την πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα⁸⁷. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η υποχώρηση της ελληνικής ως γλώσσας επικοινωνίας ήταν εντονότερη σε εμπορικές εγκαταστάσεις, όπου πλειοψηφούσε το βλαχικό στοιχείο.

Η επιλογή της ενσωμάτωσης στην κοινωνία υποδοχής είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο την επαναξιολόγηση των χρησιμοποιούμενων γλωσσών αλλά και την υιοθέτηση προτύπων και συμπεριφορών, δηλωτικών μιας νέας κοινωνικής ταυτότητας. Στη Βιέννη η ελίτ των ελλήνων, των βλάχων αλλά και των σέρβων μεταναστών έγινε τμήμα της οικονομικής ελίτ της πόλης, των μεγαλεμπόρων με καισαροβασιλικά προνόμια (*K. K. privilegierte Großhändler*), για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία της εποχής⁸⁸. Περισσότερο από μια θεσμική κατηγορία, η ομάδα των μεγαλεμπόρων με καισαροβασιλικά προνόμια αποτελούσε την αιχμή της αστικής τάξης του χρήματος (*Geldbürgertum*), που μαζί με την αστική τάξη της γνώσης (*Bildungsbürgertum*), συνέθεταν τη «δεύτερη», μετά την αριστοκρατία, «κοινωνία». Επρόκειτο για μια ομάδα με ανομοιογενή εθνοτική και θρησκευτική σύνθεση (Εβραίοι, Καθολικοί Αυστριακοί και Ιταλοί, Προτεστάντες Ελβετοί και Γερμανοί, Ορθόδοξοι Έλληνες, Βλάχοι και Σέρβοι), τα μέλη της οποίας συμμετείχαν σ' ένα ευρύ φάσμα επιχειρηματικών δραστηριοτήτων –εμπόριο, τραπεζικές συναλλαγές, αγοραπωλησίες ακινήτων και, από την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα, συγκοινωνίες και βιομηχανία– και υπήρξαν φορείς των αστικών πολιτισμικών προτύπων, που άρχισαν να διαμορφώνονται στα τέλη του 18ου αιώνα και λειτουργούσαν ως στοιχείο συνοχής και ταυτότητας των ανομοιογενών εθνοτικά και θρησκευτικά τμημάτων της «δεύτερης κοινωνίας»⁸⁹. Η αστική κουλτούρα συγκροτήθηκε ως ένα σύστημα κανόνων που αφορούσαν από πτυχές της καθημερινότητας, όπως την ένδυση, τη διαμόρφωση της κατοικίας, την οργάνωση του ελεύθερου χρόνου, τις μορφές κοινωνικών συνανα-

⁸⁷ Γενικά για το θέμα βλ. Κατσιαρδή-Hering, «Εκπαίδευση στη Διασπορά», 156-159.

⁸⁸ Το σώμα των «K. K. privilegierten Großhändler» συστήθηκε με διάταγμα της Μ. Θηρεσίας το 1774. Προϋποθέσεις για την είσοδο στο σώμα αυτό ήταν η αποδεδειγμένη γνώση του εμπορίου και η κατοχή κεφαλαίου ύψους 30.000 φιορινίων (50.000, από το 1810). Οι μεγαλέμποροι απολάμβαναν φορολογικών προνομίων, δικαίωμα χονδρικής εμπορίας με όλα τα επιτρεπόμενα προϊόντα και κοινωνικό γόητρο.

⁸⁹ Βλ. τους τόμους της σειράς «Bürgertum in der Habsburgermonarchie» του εκδοτικού οίκου Böhlau, Βιέννη/Κολωνία/Βαϊμάρη 1990 κ.εξ. Ειδικά για τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, από την ίδια σειρά, βλ. Ingrid Mittenzwei, *Zwischen Gestern und Morgen. Wiens frühe Bourgeoisie an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, Κολωνία, Βαϊμάρη 1998.

στροφών, μέχρι την εργασία, την οικογένεια, τις ηθικές αντιλήψεις, τη συνολική στάση ζωής⁹⁰.

Η ένταξη μεταναστών από τα Βαλκάνια στις κοινωνίες υποδοχής τους υπήρξε επιτυχημένη και γρήγορη. Στη Βιέννη τα ονόματα των Σίνα, Δούμπα, Κάρραγιαν είναι μέχρι και σήμερα γνωστά. Η δημιουργία σχέσεων με μέλη των ανώτερων τάξεων και η υιοθέτηση αστικών πολιτισμικών προτύπων επιτεύχθηκαν σε σύντομο διάστημα. Στις διαθέτες μελών της κοινότητας της Αγίας Τριάδας, ήδη, από την πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα, εμφανίζονται ως αποδέκτες δωρεών αυστριακοί μεγαλέμποροι, βιομήχανοι, δημόσιοι υπάλληλοι, γιατροί, μηχανικοί ή σύζυγοι και κόρες αυτών. Ορθόδοξοι διέθεταν ποσά σε καθολικές εκκλησίες και μοναστήρια, σε φιλανθρωπικά ιδρύματα, νοσοκομεία, φυλακές και φτωχούς της Βιέννης⁹¹. Αν ο πατριαρχικός-προστατευτικός χαρακτήρας οργάνωσης της ελληνορθόδοξης παροικίας υποδείκνυε τη βοήθεια προς τα αδύναμα μέλη της, η φιλανθρωπία ως πεδίο συγκρότησης της δημόσιας εικόνας του αστού, υποδείκνυε τη συμμετοχή στα δίκτυα πρόνοιας της πόλης.

Η ταυτότητα του βιεννέζου αστού δεν εξουδετέρωσε την ταυτότητα του Έλληνα, του Βλάχου, του Ορθόδοξου, του εμπόρου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ούτε και η εκτεταμένη χρήση της γερμανικής υποκατέστησε πλήρως τις μητρικές γλώσσες. Όσο μάλιστα η εμπορική επικοινωνία μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών εξακολουθούσε να υφίσταται –μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, με πρωτική τάση από τη δεκαετία του 1830– και το εμπόριο αποτελούσε επαγγελματική προοπτική και για τους απογόνους της δεύτερης ή τρίτης γενιάς πρακτικοί λόγοι υπαγόρευαν τη γνώση τουλάχιστον της ελληνικής γλώσσας. Οι ιδιότητες του μεγαλέμπορου και του μέλους του διοικητικού συμβουλίου της Αγίας Τριάδας ήταν εξάλλου συμπληρωματικές. Η πρώτη ήταν ευνοϊκή προϋπόθεση για την απόκτηση της δεύτερης και όσο οι πρώην οθωμανοί υπήκοοι συνιστούσαν μια οικονομικά υπολογίσιμη ομάδα, η κατάληψη υψηλών θέσεων στην ιεραρχία της κοινότητάς τους δημιουργούσε ευνοϊκές προσβάσεις στην κοινωνική ιεραρχία της πόλης. Όπως οι ομιλούμενες γλώσσες έτσι και οι ταυτότητες της «ελληνικής διασποράς» στη Βιέννη και σε ολόκληρη την Αψβουργική Μοναρχία ήταν περισσότερες από μία και η επιλεκτική χρήση και προβολή τους αποτελούσαν στρατηγικές προσαρμογής σε ποικίλα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα.

⁹⁰ Όπως υποσ. 89.

⁹¹ Σειρήνιδου, *Βιέννη*, 314-316 και πίνακας Β' παραρτήματος.

Τελικά τι; «Ορθόδοξοι», «Βαλκάνιοι», «Έλληνες», «Ρωμαίοι», «Βλάχοι», «Μακεδονοβλάχοι», «Ρωμάνοι», «Σέρβοι», «Γλλυριοί», «οθωμανοί υπήκοοι», «αψβούργοι μεγαλέμποροι»; Η αμηχανία του ερευνητή παραμένει. Ιδίως όταν εξακολουθεί να θέτει τέτοιου τύπου ερωτήματα και να αναζητά μονολεκτικές απαντήσεις.

VASO SEIRINIDOU

BALKAN MERCHANTS IN THE HAPSBURG EMPIRE
(18th-mid19th CENTURY)

ETHNIC IDENTITIES AND DIFFICULTIES OF RESEARCH

At the heart of this article lies the difficulty, bordering on embarrassment, felt by anyone conducting research on the trade migration from the Balkans to the Habsburg Empire during the 18th and 19th centuries, when asked to formulate hypotheses about the ethnic identity of the migrants or even to use a collective term about the subjects of his/her research. The multilingualism and the simultaneous projection of different identities by the migrants reveal a reality reflected in the sources.

The article is centred on those moments when this reality is subverted: when language becomes a battlefield and the subjects adopt the offensive projection of a specific identity. Such moments can be exclusively found on an institutional community level. Conflicts that arise within the multiethnic orthodox merchant communities of the Habsburg Empire lead to their division or to the exclusion of groups from the community's administration. Through the conflicts between Greeks and Vlachs on one side and Serbs on the other in Vienna, Trieste, Semlin and in Hungarian communities, that between Greeks and Vlachs in Pest and the projection of a particular Vlach identity in other communities as well as the split up of communities between Ottoman and Habsburg subjects in Vienna we can observe the emergence of language, ethnic affinity and difference of citizenship as criteria of communal cohesion in lieu of orthodox faith, professional status and common Ottoman citizenship. At the same time we can examine the economic and social dimensions of the conflicts and especially the role of language as a field in which economic and social differences are manifested. The embarrassment concerning the ethnic identities of the migrants does not cease. What ultimately shines through is their functionality and their practicality as adaptive means to various socioeconomic and cultural environments, further their use and modification as vehicles of social mobility.